

بشلا دوقوم:

خه رجی به گشتی به کان

باسی به کهم

ئه و که سانه ی زه کاتیان پیده شیت

ئه و که سانه ی زه کاتیان پیده دریت قورن دهستنیسانی کردوه به هشت جور (إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ).^۱ بی ئه وهی مهرج دابیت له نیوان ئه وهشت به شه دا، به لکو دابهش ده کزیت به پی به رژه وهندی و پیویستی،^۲ ئینجا به هوی باردوخی بزوتنه وهی پاشگه زبوننه وه له سهرده می ئه بویه کر (رهزای خوی لیبت) خه رجکردن له سه ره به شی حوته م (وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ) فراوان بوویه وه له زه کاتی هۆزه کانی ئه سلم و غیفارو موزهینه و جوههینه،^۳ پیش ده چیت هندی له ماله کانی زه کات له سه ره هه لمه ته کانی فته تح خه رج کرابیت له عیراق و شام. ههروه ها ئه بویه کر (رهزای خوی لیبت) له به شی چواره م (وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ) سی و شتری دایه عه دی کوری حاتیم له و شتره کانی زه کات.^۴ به هه مان شیوه به شی زوبورقانی کوری به دری داوه.^۵ ئه مهش ده گونجا له گه ل بارودوخی ده ولت له کاتی پاشگه زبوننه وه پیویستی بو راکیشانی دله کان، ئه گه رچی ئه م دوو شوینه واره لاوازن.

به لام و پرای ئاراسته ی ئه م شیوه خه رجکردنه، به شه کانی تریش پشکی خویانیان وه رگرت له ماله کانی زه کات و جاری واش بوو خه لیفه به خوی سه ره رشتی ده کرده سه ره دابه شکردنیان به سه ره هه ژاراند.^۶

(۱) (التوبه : ۶۰).

(۲) ابن تیمیه: الفتاوی ۱۹: ۲۵۷-۲۵۹.

(۳) الکلاعی: الاکتفا (حروب الردة) ۴۴.

(۴) حماد بن اسحق: تركة النبي ﷺ ص ۹۰ دون اسناد، والبيهقي: السنن الكبرى ۷: ۱۹-۲۰، والکلاعی: (حروب الردة) ۵۲.

(۵) ابن قدامة: المغني ۶: ۱۲۷.

(۶) البيهقي: السنن الكبرى ۸: ۴۹ والاثر حسن.

له گرن گرتین نهو گۆرانکاریانهی دروست بوون له دابهشکردنی زهکات له سهرده می عومهر (رهزای خوی لیبت) لابرندی بهشی (المؤلفه قلوبهم)^۱ بو، چونکه له سهرده می پیته مبه ر صلی الله علیه و آله و نه بویه کر (رهزای خوی لیبت)^۲ به پاره دلّی که سانیکیان راده گرت، به لام له خیل افته تی عومهر (رهزای خوی لیبت) که ئیسلام به هیژ بو و نیازیک نه ما به خهر جکردنی پاره ی زهکات له سه ر نهو جوړه که سانه ی که باسکراون له نیو ههشت به شه که دا.^۳

پروایه تگه لیکی لاوازیش هه ن ئاماژه به وه ده که ن که عومهر موجهیدانی ده خسته ری به چوار هه زار نه سپ و سی هه زار و شتر.^۴

بی چه نو و چو ونیشه که موجهیدان یه کیکن له ههشت به شه که که زهکاتیان پیده شیت ته نانه ت نه گهر ده وه مه ندیش بن. ئاسایشه بو تریت که زوری مال و سامان له ده رته نجامی فتوحات یارمه تی نه ویدا که خهر جکردن فراوان بکریت له سه ر هاوبه رپر سیاریتی کو مه لایه تی، نه ویش بو وه مایه ی به رز بو ونه و دی ئاستی بژیوی له کو مه لگا.

(۱) هه ندئ ریوایه تی لاواز هه یه پیکه وه باس له نه م لابر د نه ده که ن (أحمد: فضائل الصحابة ۱: ۲۹۲، وابن زنجويه: الاموال ۲: ۶۲۳، ويعقوب بن سفيان: المعرفة والتاريخ ۳: ۳۷۲-۳۷۳، والبيهقي: السنن ۷: ۲۰).

(۲) مسلم: الصحيح (شرح النووي) ۷: ۱۵۶، وصحيح الترمذي للالباني ۱: ۲۰۴، وابن كثير: التفسير ۲: ۳۶۵.

(۳) ابن كثير: التفسير ۲: ۳۶۵.

(۴) ابن سعد: الطبقات ۳: ۳۰۶، وابن أبي شيبة: المصنف ۶: ۴۷۵، والطبري: تاريخ ۲: ۵۷۱، والاثر ضعيف للانقطاع بين نافع مولى ابن عمر وعمر، ولتدليس الحجاج بن ارطأة وقد عنعنه.

(۵) ابن سعد: الطبقات ۳: ۳۰۵-۳۰۶، والاثر ضعيف للانقطاع بين الراوي وعمر رضي الله عنه.

باسی دووهم:

ئهوانه ی که غه نیمه و فه یئیان پیده شیٔ

مه بهست له (الغنائم) ئه و مالانه یه که موسلمانان دهستیان که وتوو له ریگه ی هیزه وه، به لام (الفی) بریتی یه له و مالانه ی به بی به کاره یئانی هیژ دهستکه وتوو. ئینجا قورئان ئه وه ی روونکردوته وه که پینج یه کی دهستکه وته کانی غه نیمه پشکی دهوله ته، به لام شیوازی خه رجکردنی ئه و پینج یه که شی روون کردوته وه به هه مان شیوه: (وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِّنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ).^۱ سه باره ت به ئه وه ی دوا ی که ده مینیتته وه دابه شده کریته سه ر ئه و جهنگاوه رانه ی ئاماده ی جهنگه که بوون، به م شیوه یه ش زۆربه ی دهستکه وته کانی غه نیمه به ر که سه کان ده که ویت و ئاستی بژیویان به رز ده کاته وه.

به لام مه سه له ی (فیئ) قورئان شیوازی خه رجکردنی دیاری کردوه: (مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَىٰ رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَىٰ فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ)^۲ وه کو ده رده که ویت هه موو ئه و مالانه ی له م ریگاوه به ده ستدیت بۆ دهوله ت ده بیت، ئه ویش خه رجیده کات له هاویه رپر سیاری کۆمه لایه تی و نزیک کردنه وه ی نیوان چینه کانی کۆمه لگا له روی ئابووری یه وه. ئه و کاته یه ش ئه بویه کر (رهزای خوا ی لیبت) کرایه خه لیفه پشکی پیغه مبه ر ﷺ له پینج یه ک خسته سه ر (فی سبیل الله).^۳ به لام پشکی (ذو ی القربی) که نه وه ی هاشم و عه بدولمه ت لیب ده گریته وه، سپاردی به عه لی (رهزای خوا ی لیبت) هه لسیت به دابه شکردنی،^۴ هه ندی ریوایه تی لاوازش هاتوو که ئه بویه کر (رهزای خوا ی لیبت) "ئه وه ی

(۱) (الأنفال : ۴۱)

(۲) (الحشر : ۷)

(۳) عبدالرزاق: المصنف ۵: ۲۳۸، وابن أبي شيبة: المصنف ۱۲: ۴۷۱، مختصراً، والبالاذري: أنساب الاشراف ۱: ۵۱۶، والطبري: جامع البيان ۱۰: ۷ من مرسل ابراهيم وقتادة، والنسائي: السنن ۷: ۱۳۳، من مرسل الحسن بن محمد بن الحنفية، والبيهقي: السنن الكبرى ۶: ۳۴۲.

(۴) أحمد: المسند ۱: ۸۴- ۸۵، وابن أبي شيبة: المصنف ۱۲: ۴۷۰، وفي اسناده حسين بن ميمون الخندقي لين الحديث، وابوداود: السنن ۳: ۱۴۷، والبيهقي: السنن الكبرى ۶: ۳۴۳، والاثر يرقى بطرقه الى الحسن لغيره.

پیغه مبه‌ر ﷺ ده‌دایه خزمانی نه‌بویه کر پیانی نه‌ده‌دا^۱. یان نه‌وه‌ی که به‌شی خزمانی هه‌ر لابر دووه‌و خستوویه ته به‌شی جیهاده‌وه^۲.

ئینجا کیشه‌ی میراتی پیغه مبه‌ر ﷺ سه‌ریه‌لدا، که نه‌و له ژیانی خویدا مال‌ه‌کانی فه‌یئی راده‌په‌راند به پی ئاراسته‌کردنی قورئان، جا کاتیك وه‌فاتی کرد، فاتیمه‌ی کچی داوای پشکی خو‌ی کرد له به‌شه‌کانی خه‌یه‌رو فه‌ده‌ک و زه‌کاته‌کانی مه‌دینه^۳، که نه‌وانه مال‌و سامانیکی زور بوون، ئینجا نه‌بویه کر (ره‌زای خوای لیبت) روونیکرده‌وه که نه‌و مالانه به میراتی ناگیردرین به پی راسپارده‌ی پیغه مبه‌ر ﷺ: "لانوړث ما ترکناه صدقه".^۴ و "لا یقتسم ورثتی دیناراً، ماترکنا بعد نفقة نسائي ومؤنة عاملي فهو صدقة".^۵ نه‌م دوو فه‌رموده‌یه‌یش وه‌کو ده‌رده‌که‌وئ به راشکاوی نه‌و مالانه‌ی دوا‌ی پیغه مبه‌ر ﷺ به جیده‌میئت ریگه‌نادات به میراتی بگيردریت.

له راستیشدا نه‌و مالانه مولکیکی تاییه‌ت نه‌بوو به پیغه مبه‌ر ﷺ، چونکه نه‌و لهو ریگانه خه‌رجیده‌کرد که قورئان دیاری کردبوو، هه‌لئشده‌سا به دابه‌شکردنی وه‌کو سه‌روکی ده‌ولت له بواره گشتی یه‌کاندا بو جیه‌جی‌کردنی هاوبه‌رپرسیاریتی کومه‌لایه‌تی له نیو موسلماناندا، ئا لی‌ره‌شه‌وه نه‌و مالانه‌ی دوا‌ی پیغه مبه‌ر ﷺ به جیده‌میئت ده‌گه‌ریتنه‌وه بو خه‌لیفه یان جیگره‌که‌ی، هه‌ربو‌یه نه‌بویه کر به فاتیمه‌ی فه‌رموو (ره‌زای خوای لیبت): "من کان رسول الله یعوله فانا أعوله، ومن کان رسول الله یتفق علیه فانا انفق علیه".^۶ واته: هه‌رکه سیك پیغه مبه‌ر ﷺ به‌رپو‌ده‌ی ده‌برد من به‌رپو‌ده‌ی ده‌بم، هه‌رکه‌س پیغه مبه‌ر ﷺ خه‌رجی پیده‌دا من خه‌رجی پیده‌ده‌م. ئیتر نه‌بویه کر (ره‌زای خوای لیبت) خه‌رجی ده‌دایه خزم که سوکاری پیغه مبه‌ر ﷺ له مال‌ه‌کانی (فیئ) هه‌رجیش ده‌مایه‌وه ده‌یخسته

(۱) أبي داود: السنن ۳: ۱۴۵، واحمد: المسند ۴: ۸۳، والبيهقي: السنن الكبرى ۶: ۳۴۲، واسناده صحيح، ولكن العبارة المقتبسة اعلاه مرسل الزهري ادرجت في كلام عثمان بن عفان وجبر بن مطعم (ابن حجر (فتح الباري ۶: ۲۴۵) فلا تثبت).
(۲) عبدالرزاق: المصنف ۵: ۲۳۸، ۲۳۹، وابن زنجويه: الاموال ۲: ۷۳۰، والحاكم: المستدرک ۳: ۱۳۸، واسناد الاثر ضعيف، والطبري: تفسير ۱۰: ۷ وفي الاسناد على ابن ابي طلحة لم يسمع من ابن عباس وعبدالله بن صالح كاتب الليث صدوق كثير الغلط وفيه غفلة، لكنه ثبت في كتابه (ابن حجر: تهذيب التهذيب ۷: ۳۳۹).

(۳) پینج باخچه بوو موخه‌یریق پیی به‌خشی.
(۴) البخاري: الصحيح ۴: ۹۶ ومسلم: الصحيح ۳: ۱۳۸۱.
(۵) البخاري: الصحيح ۴: ۹۹ ومسلم: الصحيح ۳: ۱۳۸۲. قال ابوداود: "ومؤنة عاملي يعني اكرة الارض". السنن ۳: ۱۴۴ (ط: محمد محي الدين عبدالحميد).
(۶) ابن حجر: فتح الباري ۶: ۲۰۳.

نیویه رژه و هندی یه کانی تر.^۱ خیزانه کانی پیغه مبه ر ﷺ داوی میراتی خو بیانیان نه کرد، دوا ی نه وهی که عایشه یادی خستنه وه که پیغه مبه ر ﷺ فرموده تی: "لأنورث ما ترکناه صدقة".^۲

ثم مه سه له یه ش میژو و نووسانی سه رقال کرد و کتیه کانیا ن پر کرد له ریوایه تی لاواز له م باره یه وه.^۳

له سه رده می عومه ریش پیشنیار کرایه سه ر به نی هاشم و موته لیب که له پینج یه کی خزمان (ذوی القربی) خه رج بکریته سه ریا ن له چهند بواریکی دیاریکرا و "بیوه ژنیا ن به شوو بدریت و قهرز بو قهرزاریا ن ببژددریت، نهوانیش نه وه یان ره تکرده وه داوی هه موو پینج یه کیان کرد بیانددریت، عومه ریش رازی نه بوو".^۴

له لایه کی تریشه وه عومه ر (ره زای خوی لیبت) جووله که کانی خه بیه ری دوورخسته وه بو ناوچه ی ته یما ئو نه ریجا،^۵ وه کو جیه جیکردن بو فرموده ی پیغه مبه ر ﷺ: "لا تجتمع في جزيرة العرب دینان".^۶ واته: دوو ئاین له دورگه ی عه رب کۆنابنه وه. له سه رده میشیدا کریکار زو ربوو له لای موسلمانان و توانیا ن زیاد ی کرد بو ئیشکردن له زهوی یه کانیا ن^۷ و پیویستی یه ک نه ما بو به رده وام بوون له گریبه سستی کشتیاری له گه لیاندا، بۆیه جووله که ی خه بیه ری دوورخسته وه نه وه زهویانه ی به ده ستیا نه وه بوو دابه شی کرد به سه ر نهوانه ی ئاماده ی خه بیه ر بوون له سه رده می پیغه مبه ر ﷺ،^۸

(۱) هه مان سه رچاوه ی پیشوو.

(۲) البخاري: الصحيح ۵: ۱۱۵ و ۸: ۱۸۷، ومسلم: الصحيح ۳: ۱۳۷۹.

(۳) ابن سعد: الطبقات ۸: ۲۹، وحماد بن اسحق: تركة النبي ۸۶، وابن شبة: تاريخ المدينة ۱: ۱۹۹-۲۰۰، والبلاذري: أنساب الاشراف (الشيخان) ۵۷ والبيهقي: السنن الكبرى ۴: ۲۹.

(۴) عبدالرزاق: المصنف ۵: ۲۳۸، وابن ابي شيبة: المصنف ۶: ۵۱۶، ۵۱۷، واحمد: المسند ۱: ۳۲۰، وابن زنجويه: الاموال ۲: ۷۳۵، ۷۳۶، وابو يعلى: المسند ۴: ۴۲۳، ۴۲۴ و ۵: ۴۱، وابو عوانة: المسند ۴: ۳۰، ۳۳۱، وابن حبان: الاحسان ۷: ۱۵۷ والاثر صحيح.

(۵) البخاري: الصحيح ۲: ۴۸ ومسلم: الصحيح ۱۰: ۲۱۲، وعبدالرزاق: المصنف ۶: ۵۵ و ۸: ۹۸، ۱۰: ۳۵۹ وابن زنجويه: الاموال ۳: ۱۰۶۷، ۱۰۶۸، وابن الجارود: المنتقى ۱۶۶، ۱۶۷، ۲۷۸ والبيهقي: دلائل النبوة ۴: ۲۷۴، والسنن ۶: ۱۱۴، ۱۳۵. عبدالرزاق: المصنف ۴: ۱۲۵، ۱۲۶، ۵۶: ۶، والبزار: المسند ۲: ۹۴، ۹۵، والبيهقي: السنن الكبرى ۹: ۲۰۸ والحديث صحيح.

(۶) عبدالرزاق: المصنف ۴: ۱۲۵، ۱۲۶، ۵۶: ۶، والبزار: المسند ۲: ۹۴، ۹۵، والبيهقي: السنن الكبرى ۹: ۲۰۸ والحديث صحيح.

(۷) ابو عبيد: الاموال ۶۱، ۶۲، وابن شبة: تاريخ المدينة ۱: ۱۸۸، والبلاذري: ۳۸، ۳۹ والاثر اسناده ضعيف.

(۸) البلاذري: فتوح البلدان ۲۷، وابن حبان: الاحسان ۱۱: ۶۰۹، والبيهقي: السنن ۶: ۱۱۴ والاثر حسن.

ئینجا چونکه پیغه مبهەر ﷺ بهشی خیزانه کانی له پینج یه کی خه یبهەر دیاریده کرد به ههشتا کۆل خورماو بیستیش جۆ، عومهر (رهزای خوی لیبت) ئازادی ده کردن له ههلبژاردن نیوان ئه وهی بهشیکیان له زهوی یه که بداتی یان سه د کۆل خورماو جۆیان بداتی، ئیدی عایشه و حه فسه زهوی یه که یان ههلبژارد.^۱

ههروهها عومهر (رهزای خوی لیبت) ههلسا به راگرتنی ئه و مالانهی پیغه مبهەر تهرخانی کردبوو بۆ بهلا کتوپرو پتویستی یه کان له بهشی خه یبهرو پشکی خۆی له پینج یه کی خه یبهەر، راپه راندنی ئه و به شه مالانهی گیرایه وه بۆ سه ر گه وهری موسلمانان.^۲

به هه مان شیوه ههلسا به دوور خستنه وهی جوله که کانی فه دهک، دوا ی ئه وهی قه ره بووی کردن له بری زهوی یه کانیا ن و خستی یه ژێرده سه لات ی خه لیفه وه، که له سه رده می پیغه مبهەر ﷺ داهاته کانی ته رخا ن کرابوو بۆ (أبناء السبیل).^۳

سه باره ت به داهاته کانی (فیئ) له زهوی یه کانی (بنو النضیر) پیغه مبهەر ﷺ خه رچی سالیکی خیزانه کانی لیده رده کردو ئه وهی ده مایه وه خه رجیده کرد بۆ بهرژه و نه دی یه کانی ده ولت. ئه بویه کریش له سه ره هه مان سیاسه ت به رده وام بوو، عومه ریش بۆ ما وهی دوو سال به رده وام بوو له په یه وه کردنی ئه م سیاسه ته، به لام دواتر سپاردی به عه با سو عه لی (رهزای خوا یان لیبت) به مه رجیک درێژه بده نه سیاسه تی پیغه مبهەر ﷺ له و باره وه، ئه مه ش بریکاری دا نا ن بوو، نه که به خشین بۆ ئه و زهویانه.

(۱) البخاری: الصحيح ۲: ۴۶، ومسلم: الصحيح (بشرح النووي) ۱۰: ۲۰۹، ۲۱۲، وابن شبة: تاريخ المدينة ۱: ۱۷۸، ۱۸۴، ۱۸۶، والبلاذري: انساب الاشراف ۴۱، ۴۲، وابن الجارود: المنتقى ۱۶۶، والبيهقي: السنن الكبرى ۶: ۱۱۴ - ۱۱۶، ۳۴۰.

(۲) البخاری: الصحيح ۲: ۱۸۵ - ۱۸۶، ومسلم: الصحيح (بشرح النووي) ۱۲: ۷۶، ۸۰، ۸۱.

(۳) صحيح سنن أبي داود للالباني ۲: ۵۷۴.

(۴) البخاری: الصحيح ۲: ۱۸۶ - ۱۸۸، ومسلم: الصحيح ۱۲: ۷۱ - ۷۶.

باسی سی یه م:

مووچه (العطاء)

موسلمانان له سهرده می پیغه مبه ر ﷺ (بیت المال) یان نه بوو، "به لکو پیغه مبه ری خوا ﷺ ماله کانی فه یئی بو بهاتبا هر له هه مان رۆژدا دابه شی ده کرد، دوو پشکی ده دایه خیرانداری یه ک پشک بو ره بن.^۱ مالیشی ده به خشی بو هوگر بوونی دلّه کان ته نانه ت "که سی وابوو موسلمان ده بوو ته نها له بهر پاره، به لام پاش ماوه یه ک ئیسلامی لا خو شه ویستر ده بوو له دونیا و شه و هه ش له دونیا دا هه یه ".^۲

مووچه یه کی دیار کراویشی دا نه نابوو بو جه نگاوه ره کان شه وه نه بیّت که پاشماوه ی پینج یه کی غه نیمه ت دابه شه کرایه سه ریان به پیچه وانیه بهر پرسانی زه کات و فه رمان په وای شار ده کان که مووچه ی دیار یه کراویان بوو،^۳ که جیبه جی کاردنی فه رمانی پیغه مبه ری بو ده سته بهر ده کردن "هر که سی ک خه ریکی هه ل سوپانی کاری ئیمه یه با ژن به یینی و شه گه ر خزمه تکاری نی یه با خزمه تکاری ک بگریّت، شه گه ریش مالی نی یه با مالی ک بگریّت، شه بو به کر فه رمووی: پیّم وتراوه که پیغه مبه ر ﷺ فه رموویه تی: "هر که سی ک جگه له وانه بو خو ی بکات یان دزه یان (غالی) ه واته دزی له ده سته که وتی موسلمانان کردوه ".^۴

ئینجا شه بو به کر له سهر ده تای خیلافه تی خو ی په یه وه ی هه مان ری یازی ده کرد له دابه شه کردنی ماله کان و هه ل نه گردنی، واقیدیش ده گه ر پته وه که دواتر لی هه ل ده گرت له مالی خو یان به یی پاسه وان، دواتریش گواستی یه وه بو ته نیشته مزگه وتی پیغه مبه ر ﷺ.^۵

ئینجا هاوه لان مووچه ی شه بو به کریان دیاری کرد به دوو هه زار دره م، به لام شه بو به کر فه رمووی: "زیاتری بکه ن بۆم، چونکه منالم هه یه، ریگه یشم ناده ن بازرگانی بکه م، شه وانیش پینج سه دی تریان بو زیاد کرد، گیه ره وه که ش گومانی بووه شه گه ری شه وه ی خسته وه ته روو که مووچه که ی هه ر

(۱) صحیح سنن أبی داود للالبانی ۲: ۵۷۰.

(۲) مسلم: الصحيح (شرح النووي) ۱۵: ۷۲.

(۳) صحیح سنن أبی داود للالبانی ۲: ۵۶۸.

(۴) هه مان سه رچاوه ی پیتشو.

(۵) ابن سعد: الطبقات ۳: ۲۱۲، ۲۱۳.

له بنه پرتیه وه دوو ههزار و پینج سهد درههم بووه و به زیاده که وه بووه به سی ههزار.^۱ و اشده رده که ویت که ئه وه موچه یه کی سالانه بووه و شش ههزار درههم می له ده ولت و هرگرتوه له ماوه ی خیل افته تی خوی واته موچه ی مانگانه ی نزیکه ی (۲۵۰) درههم بووه،^۲ بیجگه له وهش رژی مه پیک ی بۆ تهرخانکراوو بۆ میوانه کانی، سه روپی که شی بۆ مناله کانی،^۳ له گهل هندی رۆن و شیردا.^۴

به لام سه بارت به موچه ی فرمانره واکان (الولاة) ریوایه ته کان به راشکاو ی باسیان نه کردوه، به لام واده رده که ویت که به شیان نه کردوه و داویان کردوه زیاد بکرت بۆیان "موچه کانمان بۆ زیاد بکه ئه گه رنا که سانیکی تر بنیره ئه م کاره هه لسه ورتین" ئیتر ئه بویه کر راویژی کرد به هاوه لان و ئه وانیش رازی بوون له سه ر زیاد کردنه که.^۵

ئینجا ده ولت موچه ی دیاریکراوی ده دایه خه لکی له ژیر ناوی (العطاء) دا، ئه بویه کریش (رهزای خوی لیبت) یه کسانیی ره چاو کرد له پیدانی ئه و موچه و نه و جیاوازی نه کرد له نیوانیدا له سه ر بناغه ی رابردوو جیهادیان، پاساوشی بۆ ئه و کاره هی ناوه ته وه و فره موویه تی: "ئه م موچه یه پیشه نگ تیایدا باشتره له خۆکامی" فرمانره واکانیش هه ر به م یه کسانیی یه کاریان کرد. موچه کانیش منال و گه وره و تازادو کۆیله و نیرو می ده گرتوه.^۶

ریوایه تیکی لاوازش هه یه بری موچه له سالی یه که می خیل افته تی ئه بویه کر دیاری کات به ده درههم، له سالی دووه میشدا به بیست درههم،^۷ موچه کانیش ته نه ها خه لکی شاره کانی ده گرتوه و نه ک بیابان نشینه کان.^۸

(۱) ابن سعد: الطبقات ۳: ۱۸۵، وفيه انقطاع لان ميمون الجزري لم يدرك خلافة ابي بكر (أبن حجر: تلخيص الحبير ۴: ۲۱۳) وانظر: أحمد: فضائل الصحابة ۱: ۱۶۲ وفيه: الفان وخمسائة فقط.

(۲) ابن سعد: الطبقات ۳: ۱۹۳ والبلاذري: الشيخان ۵۶، وابوعبيد: الاموال ۲۸۱، من مرسل سعيد بن المسيب ومراسيله قوية.

(۳) ابن سعد: الطبقات ۳: ۱۸۵، من رواية ميمون الجزري ولم يدرك خلافة الصديق.

(۴) أبو عبيد: الاموال ۲۸۰، وابن سعد: الطبقات ۳: ۱۹۳، والبلاذري: الشيخان ۵۵ والاثر صحيح.

(۵) أحمد: فضائل الصحابة ۱: ۲۹۲، من مرسل نافع مولى ابن عمر.

(۶) أبو يوسف: الخراج ۴۲ من مراسل عبدالله بن ابن نجيح وهو ثقة، وصحيح سنن ابي داود للالباني ۲: ۵۷۰.

(۷) ابن سعد: الطبقات ۳: ۱۹۳ باسناد فيه اسامة بن زيد بن اسلم (ضعيف).

(۸) ابو عبيد: الاموال ۲۴۰، ۲۴۳.

له سهرده می عومهریش (رهزای خوی لیبت) مال و سامان به لیشاو ده ژایه سهر ده ولتدا، له ههمان کاتدا خهرجی یه کانی ده ولتیش زور زیادی کرد، بویه پیویستی دروست بوو بۆ رییکه خستنی داهات و خهرجی یه کانی و ههروه ها گلدا نه وهی زیاده که ی بۆ ماوه یه کی دریت، ئینجا عومهر هه لسا به راگرتنی (بیت المال) ^۱ یه کیک له وانه ییش هه لسا و راندنیان گرت هه ست عه بدوره همانی کوری عه بدولقاری بوو (تابعی بوو چای به پیغه مبه ر ﷺ نه که وتبوو) ^۲، ههروه ها عه بدوللای کوری ئه رقه می زوهری ^۳ (هاوه ل) و موعه ییقیبی کوری ئه بو فاتیمه (هاوه ل) ^۴.

به ههمان شیوه له شاره کاندای خه زینه (بیت المال) داهینرا بۆ سپاردنی پاره کانی ئه شاره تیایدا، عه بدوللای کوری مه سعودیش لیپرسراوی (بیت المال) ی کووفه بوو، ^۵

عومهر (رهزای خوی لیبت) په له ی ده کرد له دابه شکردنی ئه مالانه ی ده که شتنه (بیت المال) له سه ره تای خیل افته ی خوی، ^۶ به لام دواتر دیوانی دروست کرد و به شه کانی ده ستنیشا نکرد و ده مسپیشی له سه ره هۆزه کان ناوزه د کرد. ^۷

ته به ری میژووی دانانی یه که م دیوان ده گپیتته وه بۆ سالی پانزه ی کۆچی، ^۸ به لام (البلاذری) ده یگه رپیتته وه بۆ سالی بیستی کۆچی، ریوایه ته راسته کانیش ئامازه ده که ن که دروست کردنی دیوانه کان له پاش گه یشتنی پینج یه کی ده سته که وته کانی عیراق بوو که ئه بو هوره یری سه دوسی

(۱) ابن شیه: تاریخ المدينه ۳: ۸۵۷-۸۵۸ بسند مقطوع.

(۲) البیهقی: السنن الکبری ۲: ۱۴۳ باسناد حسن.

(۳) خلیفه: تاریخ ۱۵۶، وابن ابی شیه: المصنف ۶: ۵۵۶-۵۵۷، واحمد: الزهد ۱۴۳-۱۴۴، وابن شیه: تاریخ المدينه ۶۹۹، وابن حجر: المطالب العالیة ۳: ۷۳۲ نقلاً عن مسند اسحق بن راهویه، والاشتر اسناده حسن.

(۴) ابن شیه: تاریخ المدينه ۲: ۷۰۲، والخبر صحیح، وابن حجر: التقریب ۲: ۲۶۸.

(۵) عبدالرزاق: المصنف ۶: ۱۰۰-۱۰۱، و ۳۳۳، وابن سعد: الطبقات ۸: ۶، واحمد: المسند ۱: ۱۵۹، وفضائل الصحابة ۲: ۸۴۲، وابن زنجویه: الاموال ۲: ۴۹۹. والبیهقی: السنن الکبری ۶: ۳۵۴ وهو يعتضد بطرقه الى الحسن.

(۶) عبدالرزاق: المصنف ۱: ۱۰۰، واحمد: المسند ۱: ۱۶، ۹۴ والبزار: المسند ۴: ۲۵۳.

(۷) أحمد: فضائل الصحابة ۱: ۳۲۸، وابن أبي شیه: المصنف ۵: ۳۴۳، و ۶: ۴۴۵ (ط: بیروت) والبیهقی: السنن الکبری ۶: ۳۶۰، و ۸: ۱۰۸ والاشتر صحیح.

(۸) الطبری: تاریخ ۱: ۴۰۲.

هینای،^۱ دواي فەرمانرځه وای ته بوموسای ته شعهری له سهر به صره، که به ههشتا ههزار درهمه مه زنده ده کرا،^۲ فەرمانرځه وایه تیشی ههر له سالی حه قدهی کۆچی یه وه بوو، ههروه ها ده سته که وته کانی مه داتینو جه له ولا - که له سالی شانزه فه تحکراون -^۳ هاوکات له گهل تهو پینج یه کانهی ته بوموسا گه یشتن، ده سته که وته کانی جه له ولا به شه ش ملیون درهمه مه زنده کرا، بویه پیده چیت دانانی دیوانه کان له ده ورو به ری سالی (۱۷) ی کۆچی بوو ییت.

عومه ر (ره زای خوی لیبت) ویستی تهو مالانه دابهش بکات، ئیدی هاوه لآن (ره زای خویان لیبت) بیان فهرموو: تهو کرداره مه که تهی ته میری ئیمانداران، خه لکی دینه ئیسلامه وه و پاره ییش ههر زیا ده کات، به لکو له سهر نووسراو مالیان پی بده. بیگومان دروستکردنی لیست به ناوی جهنگاوه ره کان و دیاریکردنی موچه و بژیوی یه کانیان کاریکی درێژه خایه ن بووه به ته و اویش ته نجام نه دراوه پیش سالی بیستی کۆچی، کاتیک بارودۆخ جیگیر بوو، ده ره نجامه کانی فه تحیش ناشکرا بوو، سه ربازگه تازه کانیش دامه زرا وه کو کووفه و به صره، ههروه ها سه ربازگه کانیش جیا بونه وه (سه ربازانی شام و حیمص و قه نسهرین)، سه رچاوه کانی دارای ده وه له تیش روونبوویه وه به شیوه یه که ده کریت سه رزمیری و وردینی پیویست ته نجام بدریت بو تو مارگه و دیوانه کان.^۶

چهند ریوایه تیکی لاوازیش ئاماژه ده که ن بو ته وهی که بیرۆکه ی دیوان له لایه ن هه ندی له هاوه لانه وه پیتشنیار کرا، له روشنای ته وهی که چاویان پیکه وتبوو له ولاتی فارسه کان و شام،^۷ یان

(۱) به لآم سه رچاوه میژوو ییه کان ده گپرنه وه که هاتنی ته بو هورهیره له به حرینه وه بوو که تهو فەرمانرځه وای لهوئ له سالی بیستی کۆچی (البلاذري: فتوح البلدان ۴۹، وابو یوسف: الخراج ۱۰۵، والبيهقي: السنن ۶: ۳۵۰، وقد اضطربت في مقدار الخمس).

(۲) یعقوب بن سفیان: المعرفة والتاریخ ۱: ۴۶۵-۴۶۷، وابن ابی شیبه: المصنف ۶: ۴۵۷، والبيهقي: السنن ۶: ۳۶۴ والاثر صحیح.

(۳) ابن سعد: الطبقات ۳: ۲۹۶، ۲۹۷، عن الواقدي والبلاذري: فتوح البلدان.

(۴) ابن ابی شیبه: المصنف ۱۲: ۳۱۸ (ط: السلفية) وابوعبيد: الاموال ۲۲۴.

(۵) یعقوب بن سفیان: المعرفة والتاریخ ۱: ۴۶۵-۴۶۷، وابن ابی شیبه: المصنف ۶: ۴۵۷، والبيهقي: السنن ۶: ۳۶۴ والاثر صحیح.

(۶) عبدالعزیز بن عبدالله السلومي: دیوان الجند ۱۰۱.

(۷) ابن سعد: الطبقات ۳: ۳۰۰ وابن ابی شیبه: المصنف ۶: ۴۵۲، وابن زنجويه: الاموال ۲: ۵۴، والبيهقي: السنن ۶: ۳۴۹، والاثر فيه ضعف مداره علی محمد بن عمرو بن علقمة الليثي صدوق له أوهام (ابن حجر: التقريب ۲: ۱۹۶).

تهوهی که بیرۆکه‌ی دانانی دیوان له لایهن هورموزان - که دلیک بوو له توسوره وه سالی ۱۷ ک -^۱ پېشنیار کراوه. به‌لام تهوهی که گومانی تیدا نی یه تهوهیه دیوانی کارگیر و دارای شتیکی به‌ناوبانگ بوو له ده‌زگاکانی هه‌ردوو ده‌وله‌تی مه‌زنی رۆژه‌ه‌لات که هه‌میشه له مملانی‌دا بوون پېش سه‌ره‌له‌دانی ئیسلام.^۲

بێگومان دانانی دیوانه‌کان وه‌کو سه‌رژمیری یه‌ک بوو بۆ ژماره‌ی جه‌نگاوه‌ره موسلمانانه‌کان، به‌لکو بۆ ته‌وانه‌ی تریش، که موچه‌یان وه‌رده‌گرت، یه‌که‌مین سه‌رژمیری له ئیسلامدا له سه‌رده‌می پېغه‌مبه‌ر ﷺ به‌ئه‌نجام گه‌یشته‌بوو "بنو سه‌ بۆم ناوی هه‌موو که‌سیک وشه‌ی ئیسلامی به‌سه‌ر زاردا هاتوه" ئیتر ناوی هه‌زارو پینج سه‌د که‌سی بۆ نووسرا.^۳ ئیتر سه‌رچاوه‌کان ئاماژه‌یان نه‌کردوه بۆ هه‌یج سه‌رژمیری یه‌کی دیکه‌ تا کاتی دانانی دیوانه‌کان. به‌لام سه‌باره‌ت به‌ ریک‌خستنی دیوانه‌کان، له‌ خزماتی^۴ پېغه‌مبه‌ر ﷺ ده‌ستی پیکرا وه‌کو هه‌سه‌ن و حوسه‌ین^۵، ئیتر نزیک و نزیکتر، پشک دانرا بۆ خه‌زانه‌کانی پېغه‌مبه‌ر ﷺ ته‌مجا موهاجیرانی دێرین خراڤه‌ پېش و له‌ ته‌هلی به‌دره‌وه ده‌ستپیکراو پاش ته‌وان ته‌هلی ئوحد، پاساویشی بۆ ته‌و کرداره‌ هه‌ناوه‌ته‌وه: "من ده‌ستپیده‌که‌م له‌ هاوه‌له‌ موهاجیره‌ دێرینه‌کانه‌وه، چونکه‌ ئیمه‌ به‌ سته‌م و ده‌ستدریژی له‌ ماله‌ کائمان درکراین - ئینجا پشکه‌کانی ته‌هلی به‌درو ئوحدی دیاریکرد - و وتی: هه‌رکه‌سیکیش زووتر کۆچی کردبیت موچه‌ی بۆ ده‌برینه‌وه، هه‌رکه‌سیکیش دواکه‌وتبیت دوا ده‌خه‌ین، که‌سیش گله‌ی نه‌کات له‌ شوین راوه‌ستانی و لا‌خه‌که‌ی نه‌بیت".^۶

(۱) الجه‌شیری: الوزراء والکتاب ۱۷، والصولي: أذب الکتاب ۱۹۰، والماوردي: الاحکام السلطانية ۱۹۹، والعسكري: الاوائل ۱۳۴.

(۲) الجه‌شیری: الوزراء والکتاب ۲، ۳، وابن خرداذبة: المسالك والممالك ۱۱۱-۱۱۲، والبلاذري: فتوح البلدان ۵۶۰، والماوردي: الاحکام السلطانية ۱۹۹، والمقريري: الخطط ۱: ۴۸، والسلمي: دیوان الجند ۹۱.

(۳) البخاری: الصحيح ۴: ۸۷.

(۴) یعقوب بن سفیان: المعرفة والتاریخ ۱: ۴۶۶ باسناد صحیح رجاله‌ ثقات.

(۵) عبدالرزاق: المصنف ۱۱: ۱۰۰ باسناد صحیح رجاله‌ ثقات.

(۶) ابن أبي شيبه: المصنف ۶: ۴۵۷، واهمد: المسند ۳: ۴۷۵ باسناد حسن. ويعقوب بن سفیان: المعرفة والتاریخ ۱: ۶۳ باسناد صحیح.

ته گهر لیږدها تنهها باسی تهو مووچانه بکهین که به ریوایه تی راست پیمان گه یشتوه، ده لږن خیزانه کانی پیغه مبهړ ﷺ ده هزار درهه میان ودرده گرت سالانه، تنهها جوهریه و صهفیه و مه میونه نه بیټ که که متری بو دیاریکردن، به لام دواتر بو زیادکردن تا گه یشته دواتر هزار درهه، صهفیه و جوهریه ش مووچه یان له شش هزار تیغه پهری، تا تهو کاته ی عایشه داوایکرد یه کسان ی بکریټ له مووچه ی دایکانی موسلماناندا، یتیر عومهر رازی بوو.^۱

مووچه ی موهاجیرو ته نصاره کانیش سالانه چوار هزار درهه م بوو،^۲ تنهها عه بدوللای کوری عومهر ی کوری خهتاب نه بیټ سی هزار هزارو پینج سهد درهه می بو دانرا له بهرته و دی باوکی کوچی پیکردوه واته تهو وهکو که سیکنی یه که خوی کوچی کردیټ،^۳ چونکه عه بدوللا منال بو له کاتی هیجره تدا، دواتر هزار ی زیاد کرد بو موهاجیران و مووچه که یان بوو به پینج هزار درهه م بو هه موو سالیکن،^۴ واشده رده که ویت تهو زیاده یه تنهها بو تاماده بوانی به در بوو له موهاجیران ته نصاره کان.^۵

به لام سهارهت بهو که سانه ی تاماده ی صولخی حوده ییبه بوو بوون، مووچه یان سالانه سی هزار درهه م بوو.^۶

هه روه ها سهد درهه م دیاریکرا بو هه موو منالیک له شیر پرابیته وه، دواتر دیاریکرا بو هه موو منالیک له کاتی له دایکبون ی یه وه نه وهکو پیشوه خت له شیر بیان پرنه وه.^۷

به لام مه والی یه کان که عه رب نه بوون، مووچه تنهها بو مه زنه کان یان دانرا وهکو هورموزان کاتیک موسلمان بوو دو هزار درهه می بو دیاریکرا.^۸ جگه له مووچه ی سالانه ی عومهر (رهزای خوی

(۱) عبدالرزاق: المصنف ۱۱: ۱۰۰، وأحمد: المسند ۳: ۴۷۵، ۴۷۶، ويعقوب بن سفيان: المعرفة والتاريخ ۱: ۴۶۳، ۴۶۴، وابن زنجويه: الاموال ۲: ۵۳۶، والبيهقي: السنن الكبرى ۶: ۳۴۹.

(۲) البخاري: الصحيح ۲: ۳۳۵.

(۳) البخاري: الصحيح ۲: ۳۳۵.

(۴) عبدالرزاق: المصنف ۱۱: ۱۰۰ والاثر صحيح.

(۵) أحمد: المسند ۳: ۴۷۵-۴۷۶، ويعقوب بن سفيان: المعرفة والتاريخ ۱: ۴۶۳، والبيهقي: السنن ۶: ۳۴۹ والاثر صحيح.

(۶) يعقوب بن سفيان: المعرفة والتاريخ ۱: ۴۶۳-۴۶۴، والبيهقي: السنن الكبرى ۶: ۳۴۹ والاثر صحيح.

(۷) عبدالرزاق: المصنف ۵: ۳۱۱، وابن سعد: الطبقات ۳: ۳۰۱، وابن زنجويه: الاموال ۲: ۲۵۸، والاثر صحيح، وابن ابي

شيبه: المصنف ۶: ۴۵۶، وابن زنجويه: الاموال ۲: ۲۵۷، ثم شويته واره راسته، به لام تاييه ته به مووچه ی زهیدی کورهای عومهر وه، له عومهریش ناوه شیتته وه که تهو تاييه ته ندييه ی تنهها دايته تهو، به در له کوری موسلمانان.

لیبیت) خهلاتی هه مه جوری دابهش ده کرد. بۆ نمونه: جاریکیان سه به ته یه کی نارد بۆ عایشه (رهزای خوی لیبیت) وه کو جیگه بۆ خشلو گولاو، دوی تهوی مؤله تی له هاوه لآن خواست،^۲ و شتریکیشی به باریک خوراک و خرجی و جل به رگ دایه کچی خه ففافی کوری تیمادی غیفاری له بهر پله و پایه ی باوکی و براهی له جهاددا،^۳ هه ندیک جل و به رگی خوری و ئاوریشمی دابهش کرد له نیو ژنانی مه دینه دا، جلیکی چاکیشی دایه ئوموسوله ی، چونکه له شه ری ئوحد کونده ئاوه کانی پر ده کرد بۆ موجهیدان.^۴ جاری واش بوو پارهی ده دایه هه ندی له هاوه لآن بۆ تهوی دابهشی بکه نه به سه ر هه ژاراندا، وه کو چۆن له گه ل عوسمان و ئیبنوعه باس وای کرد.^۵

جاریکیش به یه کسانێ هه ندی پارهی دابهش کرد، به لام باری کۆمه لایه تیانی به رچاو گرت، نیو دینار بۆ که سی بی خیزان، دیناریکیش بۆ خیزاندار.^۶

ئینجا گرنگه بۆچوونی عومه ر بزانی ده رباره ی ره چاونه کردنی یه کسانێ له دابهش کردنی موچه دا به سه ر موسلماناندا، هه روه ها پشتگیری ئاشکرای بۆ خزمانی پیغه مبه ر ﷺ و گه وره هاوه لآن له موهاجیرو نه نصاره کان و بایه خدانی به ربردو له ئیسلام هه لئویست له جهاددا، بیگومان تهو کۆمه له ی که پارهی زۆریان ده سته که وت هه ر تهوان بوون که کۆشکی ئیسلام له سه ر ته ستویان به ربزوویه وه، هه روه ها تهوان شاره زاترو پابه ندرت بوون به شه رع و مه به سته کانی یه وه، دیندارترو چاکتریش بوون له مامه له له گه ل مال و ساماندا و به گه ر خستنی بۆ جیبه جیکردنی مه به سته کۆمه لایه تی یه کان له ریگهی پاره خه ر جکردنه وه، جا کۆمه کی کردن له تهو کۆمه له له رووی ئابووری وه ده سترۆینی تهوان له کۆمه لگا به هیژ ده کات و زیاتر ریگیان بۆ هه موار ده کات بۆ فه رمان به چاکه ریگری له خراپه، مه به ستیش جیبه جیده کات لهو فه رموده ی پیغه مبه ر ﷺ که

(۱) ابن ابی شیبه: المصنف ۳: ۷ و ۶: ۵۱۱، وابن زنجویه: الاموال ۱: ۳۰۵ - ۳۰۶، والطبري: تاريخ ۲: ۴۸۱ والاثر صحيح.
(۲) أحمد: فضائل الصحابة ۲: ۸۷۵، والحاكم: المستدرک ۴: ۸، وابن حجر: المطالب العالیة ۲: ۱۸۹ نقلاً عن أبي يعلي الموصلي، والاثر حسن.

(۳) البخاري: الصحيح ۳: ۴۳.

(۴) البخاري: الصحيح ۲: ۱۵۰.

(۵) ابن سعد: الطبقات ۳: ۲۸۸، والبزار: المسند ۴: ۲۵۵ - ۲۵۶. ويعقوب بن سفيان: المعرفة والتاريخ ۱: ۵۲۱ - ۵۲۲، والاثر صحيح.

(۶) ابن ابی شیبه: المصنف ۶: ۴۹۳ وابن زنجویه: الاموال ۲: ۵۳۹ والاثر حسن.

ده فهرمویت: "الید العلیا خیر من الید السفلی". واته: دهستی به خشنده له دهستی داواکهر چاکتره، یان دهسه لاتدار له بیدهسه لات باشره.

ئه وهش تیبینی ده کریت که عومهر (رهزای خوی لیبت) ویستی وازیهینی له سیاسهتی یه کسانیی نه کردن له دابهشکردنی موچه، به لام پیدهچیت ئه و سیاسهتهی ئامانجهکانی پیکابیت، ههروهها زوری مالو سامان بوار ددهات که موچهکان له کهمهوه بهرز بکاتهوه بو بهرزتر، خویشی له کوتای خیل افهتیدا فهرموویهتی: "لئن بقیت الی قابل، لألقن آخر الناس بأولهم، ولأجعلنهم بیاناً واحداً".^۱ واته: ئه گهر ژیا م تا کو سالی ناینده، دواين کهس ده گیه نم بهیه کهم که سدا و هه موویان وه کو یه که لیده کهم.

ئینجا سه بارهت به دیدی عومهر بو ماله گشتی یه کان له م فهرموده یه دا دهرده که ویت: "ان الله جعلني خازناً لهذا المال وقاسماً له، ثم قال: بل الله يقسمه".^۲ واته: خوی گه وره منی کردووه ته پاریزه رو دابهشکهر بو ئه م ماله، دواي فهرمووی: به لکو خوی گه وره خوئی دابهشی ده کات.

ئینجا کاتیک ئه و هه موو مالو سامانهی بینیی له فتوحاتی فارسه وه ده هیئرا بو (بیت المال)، دهستی کرد به گریان، عه بدوره همانی کوری عه وف بیري خسته وه که ئه مه رژی سوپاسی خواو دهرپرینی خویشی و شادیه، عومهر فهرمووی: "نه خیر که سانیک نی یه ئه مه یان پیدریت تا کو کینه و دوزمنایه تیان نه که ویتته نیوانه وه".^۳

ههروهها کاتیک چاوی کهوت به دهستکهوتهکانی جه له ولا ئه م ئایه تهی خوینده وه: (زَيْنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ).^۴ ئه مجا فهرمووی: خوایه گیان ئه وه نده مان پیده کریت دلخوشبین به وهی که بو ت رازاندوینه ته وه جا خوایه گیان پشتیوانم به بو ئه وهی له

(۱) ابن أبي شيبة: المصنف ۶: ۴۵۴، وابن زنجويه: الاموال ۲: ۷۶، والاثر صحيح.

(۲) سعيد بن منصور: السنن ۲: ۱۲۴، ۱۲۵، واحمد: المسند ۳: ۴۷۵، ۴۷۶، ابن أبي شيبة: المصنف ۶: ۴۵۷، وابن زنجويه: الاموال ۲: ۴۹۹، ويعقوب بن سفيان: المعرفة والتاريخ ۱: ۶۳-۶۴، والحاكم: المستدرک ۳: ۲۷۲، والبيهقي: السنن الكبرى ۶: ۲۱۰، ۳۴۹، والاثر صحيح.

(۳) ابن المبارك: الزهد ۲۶۵، وعبدالرزاق: المصنف ۱۱: ۱۰۰، واحمد: المسند ۱: ۱۶ والزهد ۱۴۳، وابن زنجويه: الاموال ۲: ۵۰۰-۵۰۱، والطبري: التاريخ ۲: ۴۷۱، والبيهقي: السنن الكبرى ۶: ۳۵۷ والاثر صحيح.

(۴) (آل عمران: ۱۴)

جیگای شیایو خۆیدا خهرجی بکهه، په نایشت پیده گرم له خرابی یه کانی.^۱
سه بارهت به دینداری عومهریش به رانبهر به مالی گشتی، ده فهرمویت: "ئاگادارتان ده که مه وه
له وهی که به رهوای ده زانم بۆ خۆم له مالی خوا، دوو جلو بهرگ بۆ زستان و هاوین، ولا خیکیش
بتوانم هه جو عومره ی پیبکهه، خۆراکی خیزانه که یشم وه کو که سیك له قورپه یش نه ده لئه مه ند بیت و
نه هه ژار، من که سیکم له موسلمانان حاله مالی نه وانه."^۲

ههروه ها ده یفه رموو: ئه ی پهروه ردگار، تۆ ئاگاداریت ژه مه که ی خۆم نه بیت ناخۆم و جله که ی خۆم
نه بیت ناپۆشم و پشکه که ی خۆیشم نه بیت وهر ناگرم."^۳

ئینجا ده یفه رموو: "سه بارهت به خۆم مالی خوا وه کو مالی هه تیو داده نیم، ئه گهر که سیك
ده لئه مه ند بیت با خۆی لی به دووهر بگریت، ئه گهر که سیكیش هه ژاره با به شی خۆی زیاتر
نه خوات."^۴

له سالی ره ماده دا ئه وپه ری نمونه ی نواند، کاتیک خواردنی پۆنی له سه ره خۆی قه دهغه کردو ته نه ها
له سه ره زهیت و جۆ ده ژیا وه کو هه ماهه نگی له گه ل خه لکی، تا کو ئه و گرانی یه لا ده چیت.^۵ ههروه ها
له سه ره تای خیلایه تدا خۆی پاراست له خواردنی پۆن و ماست به هۆی به رزبوونه وه ی نرخه کانی،
چونکه نرخه خواردنیکی دیاریکراو که له خورماو که شک و ماست دروستده کرا به رز بووه وه بۆ چل
دره هه م."^۶

خۆراک و پییژی:

بیجگه له مووچه ی سالانه، ده ولت ئازوو قه و پییژی دابه شده کرده سه ره هه ندی فره مانبه رو خه لکی
دیاردا، عومه ره (ره زای خوی لیبت) عه بدوللای کوری مه سه ودی نارده کووه وه کو فره مانپه رواو
به ره پرسی گه نجینه، عوسمانی کوری حونه یفیشی له سه ره پیوانه ی زهوی و عه ماری کوری یاسریش بۆ

(۱) ابن أبي شيبة: المصنف ۶: ۵۵۶-۵۵۷، و احمد: الزهد ۱۴۳- ۱۴۴، وابن شبة: تاريخ المدينة ۶۹۹ وهو أثر حسن.

(۲) عبدالرزاق: المصنف ۱۱: ۱۰۴-۱۰۵، وابن سعد: الطبقات ۳: ۳۷۵-۳۷۶، ابن أبي شيبة: المصنف ۶: ۴۵۹-۴۶۰،
وابن زنجويه: الاموال ۲: ۶۰۰-۶۰۱، وابن شبة: تاريخ المدينة ۲: ۶۹۸، والاثر صحيح.

(۳) ابن زنجويه: الاموال ۲: ۶۰۲، وعمر بن شبة: تاريخ المدينة ۲: ۶۹۸ والاثر صحيح.

(۴) ابن سعد: الطبقات ۳: ۲۷۶، ابن أبي شيبة: المصنف ۶: ۴۶۰ وابن شبة: تاريخ المدينة ۲: ۷۰۱ والاثر حسن لغيره.

(۵) ابن سعد: الطبقات ۳: ۳۱۳، وعبدالرزاق: المصنف ۱۱: ۲۲۳ والاثر صحيح.

(۶) الطبري: تاريخ ۲: ۵۰۸ عن سيف، وهو عمدة في التاريخ ومتروك في الحديث.

پیش نوژی و کاروباری جهنگ، رۆژانه بۆهه ریه ک له وانه مه ریکی ته رخا ن کرد، نیوه ی بۆ عه م مارو چواریه کی بۆ عوسمان و شه و دوا ی بۆ عه بدوللا^۱ ئینجا شه و کاته ی سه ردانی شامی کرد داوا ی له سه رکرده ی سه ربازه کان کرد مانگانه بۆ هه موو پیاویک له موسلمانان نزیکه ی سی و شه ش کیلوگرام گه نم و دوو بر زهیت و سرکه^۲ دهسته بهر بکه ن بۆیان، دوا ی شه و ی له ریگه ی لیکوئینه وه بۆی ده رکه وت که شه و بره ئازووقه یه به شی یه ک که س ده کات بۆ ماوه ی مانگیک، چونکه شه و بره خۆراکه درا به سی که س بینرا تیریان ده کات^۳.

ههروه ها عومه ر (ره زای خوا ی لیبت) سه روپی و زافه رانی^۴ ده نارد بۆ خیزانه کانی پیغه مبه ر ﷺ، ئینجا فه رمانی ده کرد جل به رگی چاک دروست بکریت بۆ یارو یاوه رانی پیغه مبه ر ﷺ، که نرخ ی شه و جوړه جلانه (بو رده ی یه مه نی) له نیوان (۱۰۰۰ - ۱۵۰۰) دره مه دا بوو، به لکو هه ندی جار نرخه که ی ده گه یشته (۱۵۰۰) دره م،^۵ ته نانه ت هاوه لئ به ریژ مو عازی کو ری عه فرا پۆشاکه که ی خۆی فروشت به (۱۵۰۰) دره م و پینج کۆیله ی پی ئازاد کرد، هه ربۆ زانیاریش پۆشاکیکی ته ستووری ئاسای ته نها به سه د دره م بوو.^۶

زۆرتین ئازووقه ییش که ده ولت دابه شی کرد له سالی ره ماده بوو، چونکه له شه و سالددا گرانیه ک بۆ ماوه ی نو مانگ بالی کیشا به سه ر نه جدو حیجازدا، زهوی له بهر بیبارانی ره ش بوویه وه، واقیدی^۷ له باره ی شه و گرانی و وشکه سالی یه وه زۆری باسکردوو، چۆن عه ره به بیابان نشینه کان شوینه کانی خۆیان به جیده هیشت به ره و مه دینه، ژماره ی شه و که سانه ش که ده ولت به خۆراک

(۱) عبدالرزاق: المصنف ۶: ۱۰۰ - ۱۰۱، ۱۰: ۳۳۳، وابن سعد: الطبقات ۸: ۶، واحمد: المسند ۱: ۱۵۹ وفضائل الصحابة ۲: ۸۴۲، وابن زنجويه: الاموال ۱: ۲۰۶، والبيهقي: السنن الكبرى ۶: ۳۵۴، والخطيب: تاريخ بغداد ۱: ۱۰، ۱۱، والاثـر حسن لغیره.

(۲) ابن زنجويه: الاموال ۲: ۵۴۴، ۴۵۷، والاثـران صحيحان.

(۳) ابن زنجويه: الاموال ۲: ۵۴۵ - ۵۴۶، ويعقوب بن سفيان: المعرفة والتاريخ ۱: ۶۴ - ۶۵، والبيهقي: السنن الكبرى ۶: ۳۴۶ والاثـر حسن لغیره.

(۴) ابن سعد : الطبقات ۳: ۳۰۲ - ۳۰۳ وابن زنجويه: الاموال ۲: ۵۴۰، والاثـر صحيح، وأبو عبيد: الاموال ۲۵۴ - ۲۵۵ والاثـر صحيح.

(۵) عبدالرزاق: المصنف ۱: ۳۸۳ - ۳۸۴، وابن زنجويه: الاموال ۲: ۵۵۴ - ۵۵۵، والحاكم: المستدرک ۴: ۱۸۷ والاثـر صحيح.

(۶) ابن شبة: تاريخ المدينة ۲: ۷۸۱ - ۷۸۲ والاثـر صحيح.

(۷) ابن سعد: الطبقات الكبرى ۳: ۳۱۰.

یارمەتی دەدان گەیشتە شەست هەزار، هەندیکیان بە هەزاران سفەریان بۆ رادەخرا، هەندیکیشیان خۆراکیان بۆ دەگەیه‌نرایە مائى خۆی، ئینجا خەلیفە داواى لە فەرمانرەواکانى لەسەر شارەکان کرد، خۆراک و پۆشاکى بۆ بنێرن و ئەوانیش دەیاننارد، لە پاش ئەو عومەر و هاوێلانێ پێغەمبەر ﷺ نوێژەبارانەیان کرد و بارانیان بۆ بارى و زەوى دووبارە زیندوووبوویەو و بیاباننشینەکان جاریکی تر گەرانەو شۆینەکانى خۆیان، عومەریش پاش ئەم رووداوە سەختانە فەرمووی: "سوپاس و ستایش بۆ پەرورەدگارمان، سویند بە خوا ئەگەر ئەم کارەساتە لانه‌چووا، هیچ مائىکی دەلەمەندى بەجینەدەهیشت تاكو چەندین ئەوئەندەى خۆیانى هەژار تینە کردایە".^۱

خەرجى یە کتوپرەکان:

بۆ نمونە: عومەر (رەزای خۆای لیبت) خەرجى مائىکی دۆزراوێ خستە سەر خەزینەى موسلمانان،^۲ بە هەمان شێوەى خۆینبای پیاویک کە لە نێو کەعبەدا کوژرا خستیه سەر مائى گشتى.^۳

(۱) البخاری: الادب المفرد ۸۳، وابن شبة: تاريخ المدينة ۲: ۷۳۸-۸۳۹، والاثر صحيح.

(۲) عبدالرزاق: المصنف ۷: ۴۵۰، ابن أبي شيبة: المصنف ۶: ۲۹۵ والاثر صحيح.

(۳) عبدالرزاق: المصنف ۱۰: ۵۱ والاثر صحيح.

باسی چوارهم

چاکسازییه کان

۱- تهرخانکردن:

ئه بویه کر (رهزای خوی لیبت) بهردهوام بوو له جیبه جیکردنی سیاسهتی پیغه مبه رایه تی له تهرخانکردنی زهوی بو خه لکی به مبهستی بهرهمه مینانی، بو نمونه پارچه زهوی یه کی بیکه لکی له نیوان جورف و قناتدا تهرخان کرد بو زوییری کوری عهوام،^۱ ههروهها لادی یه کی له دهقه ری یه مامه^۲ دایه مه جاعه ی کوری مه راره ی حنه فی، دهشیویست پارچه زهوی یه ک بداته زوبروقانی کوری به در، به لام پاشگه زبویه وه له بهر نارهزای عومهری کوری خه تاب (رهزای خوی لیبت). به هه مان شیوه نیازی هه بوو زهوی یه کی بیکه لک بداته عویه نی کوری حیصنی فهزاری و ئه قره عی کوری حاییس به مبهستی هوگرېوونیان به ئیسلام وه، به لام هاته سهر بۆچوونی عومهر (رهزای خوی لیبت) که پی فرمومن: "پیغه مبه ری خوا ﷺ مائی پنده دان له کاتیکدا ئیسلام لاواز بوو، به لام وا دهینن دینی خوا سهر بهرز بووه ئیتر ئیوهش بچن ههولئ خۆتان بدن".^۳ تاشکرایشه که عومهر (رهزای خوی لیبت) نارازی نه بوو له سهر خودی تهرخانکردن، به لکو له سهر که سانیکی دیاریکراو به پیویستی نه ده زانی به پاره رابگیردرین.

ئینجا عومهر (رهزای خوی لیبت) به شیوه یه کی فراوان زهوی تهرخان ده کرد به مبهستی بهرهمه مینانی وه کو درێه پیدانیک له سهر سیاسهتی پیغه مبه ر ﷺ، تاکو گه یشته ئه وهی که رایگه یاند: "خه لکینه هه رکه سینک زهوی یه کی زیندوو کرده وه ده بیته مائی خوی".^۴

(۱) ابن سعد: الطبقات الکبری ۳: ۱۰۴، والاثر صحیح. ابن أبي شيبة: المصنف ۱۲: ۳۵۴، والبلاذري: فتوح البلدان ۳۱، والبيهقي: السنين الکبری ۶: ۱۴۴.

(۲) البخاري: التاريخ الکبير ۱: ۳۷۶ والتاريخ الصغیر ۱: ۱۱۹ وفي الاسناد هشام بن اسماعيل مجهول الحال، وابن حجر: الاصابة ۳: ۵۲۱، وفي الاسناد هلال بن سراج الحنفي المقبول، فالاسناد ضعيف لانه متابعة هشام لا تعضده.

(۳) ابن أبي شيبة: المصنف ۱۲: ۳۵۶، والبخاري: التاريخ الصغیر ۱: ۸۱، ويعقوب بن سفيان: المعرفة والتاريخ ۳: ۳۷۳، والبيهقي: السنن الکبری ۷: ۲۰، والاثر أسانیده مرسله، فعبيدة السلماني لم يسمع من أبي بكر أو عمر رضي الله عنهما (الاصابة ۱: ۷۳) حيث ينتقل رأى ابن المديني. وابو عبيد: الاموال ۲۹۰ من مرسل عبدالرحمن بن يزيد بن جابر الازدي باسناد حسن. والمتقي الهندي: كنز العمال ۱: ۳۱۵ عن عبدالرزاق من مرسل طاووس، والمراسيل الثلاثة تعتضد لتقوية الخبر.

(۴) مالك: الموطأ ۲: ۲۱۷، ويحيى بن آدم: الخراج ۸۷، وابن زنجويه: الاموال ۲: ۶۵۱ والاثر صحیح.

هه‌ندئ ریوایه‌تی لاوازیش یه‌کده‌گرن و نه‌وه دوویات ده‌که‌نه‌وه که عومهر (ره‌زای خوای لیبت) خاوه‌نیستی هه‌ندئ له‌و زه‌ویه‌ ته‌رخان‌کراوانه‌ی له‌ خاوه‌نه‌کانیان وەر‌گرتوه‌ته‌وه، چونکه هه‌لنه‌ساون به‌هره‌مه‌ینانیان^۱، ریوایه‌تیکی لاوازی تریش هه‌یه نه‌و کاته به‌ سیّ ساڵ دیاریده‌کات له‌ کاتی ته‌رخان‌کردنه‌که‌وه^۲، جیگ‌گیریش بووه که عومهری کورپی خه‌تاب (ره‌زای خوای لیبت) پارچه‌ زه‌وی یه‌کی بی‌که‌لکی ته‌رخان کرد بۆ خه‌واتی کورپی جویه‌یر^۳، هه‌روه‌ها هه‌موو زه‌ویه‌کانی عه‌قیق بۆ زوییری کورپی عه‌وام^۴، زه‌وی یه‌نبوعیشی ته‌رخان کرد بۆ عه‌لی و ئاوی زۆری تیا‌هه‌لقولا^۵، ئینجا عه‌لی (ره‌زای خوای لیبت) کردی به‌ صه‌ده‌قه بۆ هه‌ژاران^۶، هه‌ندئ شوینه‌واری تریش هه‌یه له‌سه‌ر نه‌وه‌ی چهند زه‌وی یه‌کی تری داوه‌ته یارو یاوه‌ران^۷، ئینجا عومهر (ره‌زای خوای لیبت) رازی نه‌بوو که زه‌ویه‌کانی به‌حرین بداته عه‌باسی کورپی عه‌بدولموته‌لیب ته‌میش بووه هۆی تو‌ره‌بوونی عه‌باس، چونکه شایه‌تیکی زیاتری نه‌بوو له‌سه‌ر نه‌وه‌ی که پی‌غه‌مه‌بر ﷺ بۆی ته‌رخان کردوه^۸. کاتیکی عوسمانیش (ره‌زای خوای لیبت) بوو به‌ خه‌لیفه ته‌رخان‌کردنی زۆر کرده‌وه، به‌ تایبه‌ت له‌ ناوچه‌ فه‌تح‌کراوه‌کاندا، چونکه ژماره‌یه‌که له‌ ده‌ربه‌گه‌کان زه‌وی و زاره‌کانیان به‌جیه‌یشت و هه‌له‌هاتن، بۆیه ده‌که‌وته ده‌ستی ده‌ولت بۆ به‌رمه‌ینانیان، ئیتر عوسمان هه‌ندئ له‌ نه‌و زه‌ویانه‌ی ته‌رخان ده‌کرد

(۱) ابن زنجویه: الاموال ۲: ۶۴۵.

(۲) یحیی بن آدم: الخراج ۸۸، و عبدالرزاق: المصنف ۹: ۱۱، ابن زنجویه: الاموال ۲: ۶۴۴. والبيهقي: السنن ۶: ۱۴۸.

(۳) والبلاذري: فتوح البلدان: ۲۶ والاثر حسن.

(۴) ابن أبي شيبة: المصنف ۶: ۴۷۲، ابن زنجویه: الاموال ۲: ۶۲۶، والبلاذري: فتوح البلدان ۳۴ والاثر صحيح.

(۵) ابن أبي شيبة: المصنف ۶: ۴۷۲، وابن شيبة: تاريخ المدينة ۱: ۲۲۰-۲۲۱، والبلاذري: فتوح البلدان: ۲۶-۲۷، والبيهقي: السنن ۶: ۱۴۴، ۱۶۰-۱۶۱، والاثر يرقى بطرقه الى الحسن.

(۶) نه‌وانه‌ش: عوسمانی کورپی نه‌بو‌عاص (وابن زنجویه: الاموال ۲: ۶۲۶) و مه‌جاعمی کورپی مه‌راهی سوله‌می (وابن زنجویه: الاموال ۲: ۶۲۰-۶۲۱، والبلاذري: فتوح البلدان ۱۰۲) و خه‌واتی کورپی جویه‌یر (ابن شيبة: تاريخ المدينة ۱: ۱۵۱، والبلاذري: فتوح البلدان ۲۶) و سه‌عدی کورپی نه‌بی وه‌ققاص و عه‌بدوللای کورپی مه‌سعود و خه‌بابی کورپی نه‌ره‌ت و ئوسامه‌ی کورپی زه‌یلمو زوییری کورپی عه‌وام (یحیی بن آدم: الخراج ۷۶) و عه‌بدوللای کورپی بوده‌یلی کورپی وه‌رقای خوزاعی (الطبري: تاريخ ۲: ۵۵۴ عن علي بن مجاهد مترك) و ته‌میمی داری که گوايه لیئی قه‌ده‌غه‌شکر دیبت بی‌فرۆشی (أبو عبيد: الاموال ۲۸۸).

(۷) ابن سعد: الطبقات ۴: ۲۲-۲۳ والاثر حسن.

بۆ کهسانیک له بهر مهترسی به کهک نه مانیان،^۱ پيشهوا تهحه ديش وای بۆ دهچیت که عوسمان (رهزای خوای لیبت) هندی له زهوی یه کانی سهوادیشی دابهشکردوه،^۲ بیگومان نهو زهویانهی که خاوه نه کانیان هه لدهاتن و تاييهت دهکران به خهلیفه وه دهستکاری کردنی زوریان دهکوته سهواد هوه ههرچونیکیش بیت دابهشکردن لهو زهویانه داهاته کانی بهرزده کردوه له نۆهزار درهم له سهرده می عومهر (رهزای خوای لیبت) بۆ په نجا ملیۆن درهم له سهرده می عوسمان^(۳) (رهزای خوای لیبت)، ته مهیش ئاماژه دهکات بۆ سیاسهتی سهرکه وتووی له بهرپوه بردنی نهو جوړه زهویانهی که به (صوافی) ناو دهبران.

سهراوه کان لیستی که دینه وه به ناوی نهو کهسانه ی عوسمان (رهزای خوای لیبت) زهوی بۆ ته رانکردن، زۆربه شیان له هۆزی قوردهیش نین، زۆربه ی نهو ریوايه تانهش لاوازن و به سهریه که وه باس له وه دهکهن که عوسمان زهوی زۆر دابهشکردوه، ته مهیش ناوی هه ندیکه لهو کهسانه ی زهویان بۆ ته رانکراوه له لایهن عوسمانه وه (رهزای خوای لیبت):

- ۱- عه بدوللای کورپی مه سعودی هوزهلای (زهوی یه که له نیوان ههردوو رووباری بیل و بین له سهواد).
- ۲- عه ماری کورپی یاسری عه نسی (ته ستینیا).
- ۳- خه بابای کورپی ته رهتی ته میمی (سه عه نه بی - لادی یه که له سهواد).
- ۴- عه دی کورپی حاتمى تائی (رهو حه - لادی یه که له لادی کانی به غذا له سه ر رووباری عیسا).
- ۵- سه عدی کورپی ته بی وه ققاصی زهوی قوردهیشی (لادی هورموز له دهشتی فارس).^۴
- ۶- زوبهیری کورپی عه ووام.
- ۷- ئوسامه ی کورپی زهیدی که لبی.
- ۸- سه عیدی کورپی زهیدی عه دهوی قوردهیشی.
- ۹- جهیری کورپی عه بدوللای به جهلی (زهوی یه که له سه ر روخی فورات).
- ۱۰- ئیبنو هه بار.

(۱) أبو عبید: الاموال ۲۶۱، والبلاذري: فتوح البلدان ۲۷۳، وابن قدامة: الخراج وصناعة الكتابة ۲۱۷، والماوردي: الاحکام السلطانية ۱۹۳.

(۲) ابن رجب: الاستخراج في أحكام الخراج ۲۸- ۴۳۰.

(۳) الماردي: الأحكام السلطانية ۱۹۳.

(۴) محمد بن محمد علي العواجي: خلافة عثمان بن عفان ۱۸۰- ۱۸۲ هه مویشی ریوايه تی لاوازه و زۆربه شی ئيسنادی نییه.

- ۱۱- ته لحه می کوپی عوبه یدوللای ته می قوره پیشی (نه شاستج - له کووفه).
 - ۱۲- وائیلی کوپی حیجری حه زره می (زهوی یهک له دواي لادی زوراره له کووفه).
 - ۱۳- خالیدی کوپی عه رفه ته می قوزاعی (زهوی یهک لای همام (أعین) له کووفه).
 - ۱۴- ته شعسه می کوپی قه یسی کیندی (تیزناباد - جیگاهیه که له نیوان کووفه و قادسیه).
 - ۱۵- ته بومیر به دی حه نه می (زهوی یهک له ته هواز له سه ر روباری تیری).
 - ۱۶- نافیع می کوپی حاریسی کوپی کیلده می سه قه فی (زهوی یهک لای رۆخی عوسمان له به صره).
 - ۱۷- ته بوموسای ته شعهری (پارچه یهک له همام عه تره).^۱
 - ۱۸- عوسمانی کوپی ته بوعاصی سه قه فی (شط عثمان - له به صره).
- واشده رده که ویت که دور که و تنه و دی خاوه نی ته م زهویانه بوو ته هوی بیکه لکبونیان، بویه عوسمان (رهزای خوی لیبت) داویتی به که سانیك بۆ به ره مه مینیان، وادیاره مو عاویه می کوپی ته بوسوفیانیش هه ندی زهوی تری له ته تاکیه دابه شکردوو به فه رمانی عوسمان^۲ و هه ندی کی تریشی له رۆخه کانی شام ته رخانکردوو به که سانیك بۆ چاککردن و ناماده کردنیان بۆ به رنگاری رۆمه کان،^۳ جگه له هه ندی پارچه می تر له به قالیقلا^۴ و بریک لهو زهویانه می مافی ده ستکاری کردنیان ده گه رایه وه بۆ خه لیفه له شام.^۵ به لام سه به رته به پیدانی فه ده که به مه راونی کوپی حه که م ته وه شتیکی زانراو نی یه له ریگه یه کی راسته وه،^۶ ده شگیر نه وه که فه ده که له لایهن مو عاویه وه دراو ته مه روا.^۷

(۱) ابن زنجویه: الاموال ۲: ۶۳۵.

(۲) البلاذري: فتوح البلدان ۱۳۳.

(۳) البلاذري: فتوح البلدان ۱۵۳، وياقوت الحموي: معجم البلدان ۴: ۲۹۹.

(۴) البلاذري: فتوح البلدان ۲۰۰-۲۰۱.

(۵) ابن عساکر: تاريخ دمشق ۱-۱۷۲-۱۸۳.

(۶) أبوداود: السنن ۳: ۱۴۳ رقم ۲۹۷۲، بسند ضعيف (ضعيف سنن أبي داود للالباني ۲۹۳ رقم ۶۳۷ فيه عبدالله بن الحجاج التميمي صدوق مخطئ والمغيرة بن مقسم يدرس) ويعقوب بن سفيان: المعرفة والتاريخ ۱: ۵۸۷، بسند فيه سليمان بن أرقم ضعيف جداً، وهشام بن عمار صدوق كبير فصار يتلقن، لكنه هذا من قديم حديثه، ولا يعتضد الخبران لشدة ضعف سليمان بن أرقم.

(۷) البلاذري: فتوح البلدان ۵-۴۶ بسند فيه ابن برقان مجهول.

۲. له وەرگه کان:

بریتى بوون له زهویگه لیك تهرخانکرا بوون بۆ له وەرگه گه حوشترو نه سپه کانی ده ولت، دۆلى نه قیيع بۆ نه و مه به سته تهرخانکرا بوو، به دريژای خيلافه تی نه بویه کرو عومهر (رهزای خوايان ليبييت)، چونکه پيشتر پيغه مبه ر ﷺ بۆ نه و مه به سته تاييه تی کردبوو، نه م له وەرگه دريژای هه شتا کيلومه تر بوو، به چل کيلومه تر له باشوري مه دينه وه ده ستي پيده کرد.^۲

ئينجا له وەرگه کان له سه رده می عومهر دا فراوتر بوونه وه، به هۆی زۆربوونی دارای ده ولت بۆ حوشترو نه سپی ئاماده کراو بۆ جيهاد، له وانه له وەرگه گه ره به زه ی تاييه ت به ولاخه کانی زه کات،^۳ که به کرێگرته يه کی خۆی له سه ر دانابوو به ناوی هه نسی و راسپارده شی پيکرده بوو که ريگه بدات به خاوه ن و شتره که مه کان سوود له و له وەرگه گه وه ريگرن، به لام نه و بواره بۆ ده ولت مه نده کان نه کاته وه.^۴ زه وی يه کی تريشی تهرخانکرد له ناوچه ی به نی سه عله به وه کو له وەرگه بۆ ولاخه کانی ده ولت، سه ره پای ناره زای بوونی نه و خياله و وه لامدانه وه: "ولات ولا تي خوايه و بۆ مه رو مالاتی خوا تهرخان ده که ين".^۵ ده وتريت که زه وی يه کی تريشی به هه مان شيوه کردبوو به له وەرگه به شه ره ف ده ناسرا.^۶

۳. خه ر جکردنی له سه ر ساختمان:

دروست کردنی مزگه وت:

ده ولته تی ئيسلامی له سه رده می خيلافه تی راشيده دا هه لده سا به خه ر جکردن له سه ر ده زگا گشتی يه کان، بۆ نمونه ساپيته ی مزگه وتی پيغه مبه ر ﷺ کو له که کانی له سه رده می نه بویه کر (رهزای خوی ليبييت) نوێکرايه وه، به لام له نوێکردنه وه دا جگه له دارخورما و گه لا کانی هيچ

(۱) أحمد: المسند ۸: ۴۰ و ۹: ۱۷۱-۱۷۲، ۱۷۹ بتحقيق أحمد شاکر وقال: اسناد صحيح وصحيح سنن أبي داود للالباني ۵۹۵: ۲.

(۲) البلاذري: معجم المعالم الجغرافية في السيرة النبوية ۳۲۰.

(۳) ابن أبي شيبة: المصنف ۵: ۶ باسناد صحيح، وأحمد: الزهد ۱۴۴ باسناد حسن.

(۴) ابن حجر: فتح الباري ۶: ۱۷۶، والاصابة ۳: ۶۲۰ عن الواقدي.

(۵) ابن سعد: الطبقات ۳: ۳۲۶ وابن زنجويه: الاموال ۲: ۶۶۸-۶۶۹ وابن شبة: تاريخ المدينة ۳: ۸۸۹ والاثار صحيح.

(۶) البخاري: الصحيح ۲: ۵۳ تعليقاً، والتعليقات لا تأخذ حكم الصحيح، وابن سعد: الطبقات ۳: ۳۰۵، وابن زنجويه: الاموال ۲: ۶۶۶، والبيهقي: السنن الكبرى ۶: ۱۴۶ والاثار ضعيف لانه من مراسيل الزهري.

به کارنه هیئرا.^۱ ههروه ها مزگه وته که شی گه و ره نه کرایه وه.^۲ به لام عومهر (رهزای خوی لیبت) له خیلافه تی خویدا رووبه ری مزگه وته که شی گه و ره کرده وه ماله که شی عه باسی کوری عه بدولموته لیسی دایه ده می یه وه،^۳

گه و ره کرده که ده بالی به لای قیبله و بیست بالی به لای روژنا واداو هفتا بالی به لای باکوردا گرته وه،^۴ دووباره درووستی کرده وه به خشت و گه لای دارخورما، کۆله که کانیشی له دار دروستکرد،^۵ ساپیته که شی به گه لای دارخورما گرت و داشیپۆشی بۆ پاراستنی خه لکی له باران، قه دهغه شی کرد که برازیئریتته وه به هیچ سووری و زهردی یه که تا کو خه لکی له نویتزه کانیا نندا شهیدا نه که ن،^۶ زهوی یه که شی چه و پرت کرد به چه و یک که له ناوچه ی عه قیق هیئرا.^۷

ههروه ها عومهر (رهزای خوی لیبت) هه ندی ده ستکاری که می کرد له (المسجد الحرام) له مه که که، جیپی ئیبراهیم که لکابو به که عبه وه گواستی یه وه بۆ ئه و جیگه ی ئه مپۆ تیا دایه به مه به سستی ئاسانکاری له سه ر ئه وانه ی ته و اف و نویتزه که ن،^۸ ژوو رچگه که شی له سه ر دروستکرد،^۹ بۆ یه که مین جاریش دیواریکی کورتی به ده وری مائی خوادا دروستکرد،^{۱۰} له پاره ی (بیت المال) یش پۆشاکیکی بۆ که عبه دروستکرد که قوباتی پیده و ترا،^{۱۱} که بریتی بوو له بهرگیکی میصری سپی ته نک.

ئینجا هه ر له خیلافه تی عومهردا (رهزای خوی لیبت) مزگه وت له شاره تازه کاندایه دروست ده کرا، بۆ نمونه سه عدی کوری ئه بی وه ققاص مزگه وتی گه و ره ی دروستکرد له کووفه، عوتبه ی کوری

(۱) أبوداود: السنن ۱: ۱۲۳ باسناد ضعیف لأن عطية العوفي مدلس.

(۲) البخاري: الصحيح ۱: ۱۲۱، وأحمد: المسند ۲: ۱۳۰، أبوداود: السنن ۱: ۱۲۳.

(۳) ابن سعد: الطبقات ۴: ۲۱، ۲۲، ويعقوب بن سفيان: المعرفة والتاريخ ۱: ۵۱۲، والحاكم: المستدرک ۳: ۳۳۱-۳۳۲.

(۴) غالي محمد الامين الشنقيطي: الدر الثمين في معالم دار الرسول الامين ۸۳.

(۵) البخاري: الصحيح ۱: ۸۹.

(۶) البخاري: الصحيح (فتح الباري ۴: ۹۸).

(۷) أحمد: فضائل الصحابة ۱: ۳۲۵، وابن سعد: الطبقات ۳: ۲۸۴، والبيهقي: السنن ۲: ۱۴۴، وتعتضد طرقة الى الحسن.

(۸) عبدالرزاق: المصنف ۵: ۴۷-۴۸، والفاكهي: تاريخ مكة ۱: ۴۵۴-۴۵۶، ويعتضد بطرقة الى الحسن وانظر ابن حجر: فتح الباري ۸: ۱۶۹.

(۹) ابن حجر: فتح الباري ۸: ۱۶۹.

(۱۰) البخاري: الصحيح ۲: ۳۱۷.

(۱۱) الازرقي: أخبار مكة ۱: ۲۵۳، وعبدالرزاق: المصنف ۵: ۸۹ باسناد ضعيف.

غەزوانیش مزگەوتی گەورە ی لە بەصرە دروستکرد، عەمری کۆری عاصیش مزگەوتی گەورە ی لە فوستات دروستکرد، ئەم مزگەوتانەش بوونە جیگای نوێکردنی موسلمانان و یە کترناسین و وانە خویندن و داوهری و وەرگرتنی فەرمانەکانی خەلیفەو فەرمانرەواکان.

دروستکردنی شارەکان :

بێگومان هێڵەکانی گواستەنەو لە نیوان مەدینە ی منەوەرە کە پایتەختی خیل افتمی راشیده بوو دوورکەوتەو لە گەڵ گۆرەپانی جەنگ لە عێراق و ئێران و شام و میصر و ئەفریقا، بۆیە پێویست بوو بێکە ی سەربازی دروستبکەیت لە سنووری ناوچە فەتحکراوەکاندا، کە شیوا بیت بۆ نیشته جێبوونی جەنگاوەرەکان، هەروەها خزمەتگوزاری یەکانیان بۆ دابین بکات، سەبارەت بە جیگای شارە تازەکانیش بە راویژ هەلبژێردا لە نیوان عومەری کۆری خەتاب و سەرکرده مەیدانی یەکان.

ئینجا عومەر (رەزای خوی لیبیت) سەرکرده کانی بێدار کردەو کە شارەکان پێویستە نزیک ی ئاو و لەوەرگە بن و موسلمانانی تیا دا کۆبەنەو، جا سەرکرده کانی شارەکانیان دروستکرد، بەصرە لە لایەن عوتبە ی کۆری غەزوان (١٤-١٦ ک) و کوفە لە لایەن سەعدی کۆری ئەبی وەققاصەو لە سالی (١٧ک)،^١ فوستاتیش لە لایەن عەمری کۆری عاصەو دروستکران.

لە هەلبژاردنی شارەکان ئەو تییینی دەکرا کە هەر سێ شارەکە بەرپەستی سروشتی وەکو روبراو چیا لە بیابان دایانراپێت، بۆ ئەو ی لە کاتی ناچاری بە ئاسانی کشانەو بەکریت بۆ بیابان.^٢ بۆ دروستکردنی مزگەوتەکەشی لە ناوەرەستی بەصرە، بە زۆری ژاژیان بەکاردههینا، لە نزیک مزگەوتەکەش عوتبە هەلسا بە دروستکردنی سەرکرده ی تی و بەندینخانەو دیوانیش بە تەنیشتیانەو، جا موسلمانان لە سەرده می یەکەمدا کە دەرچوبان بۆ جیهاد لە ئەو ژاژەیان هەڵدەکنەو دەیانکرده گورزە، کە دەشگەرەنەو جارێکی تر دروستیان دەکردهو.

ئینجا کاتی ئەبوموسای ئەشعەری فەرمانرەوا ی تی بەصرە ی گرتە دەست، سەرکرده ی تی دروستکرد لە خشت و قور، ساییته کەشی بە گژوگیا گرت، رووبەری مزگەوتەکەشی فراوانکردهو، دوا ی ئەو خەلکی دەستیان کردە دروستکردنی خانو و بە خشت بە تاییه تی پاش ئاگر کەوتنەو ی بەصرە.^١

(١) الطبری: تاریخ ٢: ٤٧٧.

(٢) چەندین ریوایه تی لاواز ئەو دوو پاتدەکەنەو کە ئەو بە ئاراسته کردنی عومەری کۆری خەتاب بوو (رەزای خوی لیبیت) (ابن عبدالحکم: فتوح مصر ٩١).

به لّام دروستکردنی کووفه له سائی (١٧ك) بوو، موسلمانان ئه و کاته له مه داین جیگه ربوون و مزگهوتیان تبادا دروستکردبوو، به لّام که شوهه وای ئه و شوینه یان به لّاه ناخوش بوو، بۆیه له م باریه وه سه عدی کوپی ئه بی وه ققاص نوسراوی نارد بۆ عومهری کوپی خهتاب (رهزای خوای لیبت)، ئه ویش فهرمانی هاته سهر ئه وهی شاریک دروستبکریّت، جا ئه بوله یاجی سوله می هه لّسا به نه خشه کیشانی کووفه به پی ئاراسته کردنی گشتی خهلیفه، بۆ نمونه پانیی جاده سهره کی یه کانی کرد به چل گهزو جاده کانی تری کرد به سی گهزو هه ندیکیشیان بیست گهز، پانی کۆلانه کانیش به حهوت گهز دائراو نابیت ریگایه ک پانی له وه که متر بیت.

ریگه سهره کی یه کان به سنووری جیا که ره وه دائران له نیوان خیه و ته گای هۆزه کان که ده که و ته نه مبهرو ئه و به ری ریگا کانه وه، پیش هه موو شتیّک ده سکر به دروستکردنی مزگهوتی گه وه له ناوه راستی شارد، ئه مجا بۆشایه کان وه کو گۆره پان به ده وریدا به جیه یشت، ئینجا ده سکر به دروستکردنی ته لاری سهر کردایه تی و خانووه کانی تایبهت به خه زینه به ته نیش مزگه و ته که وه، مائی سه عدیش دووسه د گهز له مزگه و ته که وه دووربوو، له ئه و دیو بۆشای یه که شه وه کهنده ریّک دروستکرا بۆ ئه وهی خانووی خه لکی نه گاته ئه و، ریگه ش درا بازار دابنریّت له بۆشای ده وربه ری مزگه و ته که دا، به لّام به بی دروستکردنی دوکان، جیگا کانیش ده بنه هی ئه و که سه ی یه که م جار تبادا ده نیشی له فروشیاره کان، ئینجا له ده وربه ری گۆره پانی مزگه و ته که جیگا بۆ هه ریه ک له هۆزه کان دیاریکرا که تایبهت بوو به خۆیا نه وه.^٢

سه بارهت به فوستاتیش عه مری کوپی عاص هه لّسا به دروستکردنی، مزگهوتی گه و ره و ته لاری سهر کردایه تی و جیگای هۆزه کانیش له ده وریدا.

(١) صالح العلي: خطط البصرة ومنطقتها ٤٦، وانظر البلاذري: فتوح البلدان ٣٤١-٣٤٢، وياقوت: معجم البلدان ٢: ٣٦٣، والطبري: تاريخ ٢: ٤٧٩.

(٢) ماسينيون: خطط الكوفه وشرح خريطتها..

هه لکه نندنس رووبارو که ندادو و راگرتنن به ندادو و دهرگا کانن تر:

ده ولته تی ئیسلامی خه جی کرده سهر چند پرژه یه کدا، هه نندیکیان بۆ چاک کردنه وهی گواستنه وهی ده ریای بوو، وه کو که ندادو (أمیر المؤمنین) له میصر، که عه مری کوری عاص هه لسا به هه لکه نندی له نیوان نیلو که ندادو، به م شیوه یه ش که شتییه میصری یه کان ده ریای سووریان ده پری و که لویه لو خواره ده مه نیان ده گواسته وه بۆ به نده ری مه دینه،^۱ هه روه ها هه لسا به هه لکه نندنس ریژه ویکی ئاوی به درێژای سی فهرسه خ له خووره وه بۆ به صره بۆ مه به سستی گه یانندنس ئاوی دیجله بۆ به صره.^۲

له سه رده می عومه ریشدا لافاو له که عبه ی داو جیی ئیبراهیمی (علیه السلام) رامالی، بۆیه دوو به ندادو دروستکرا، یه کیکیان له تاویری گه وه بوو.^۳

ئینجا عومه ر خانویه کی به چوار سه د دینار کپی له مه ککه و کردی به به ندیخانه،^۴ هه روه ها به ندیخانه یه کی تر له کووفه دروستکرا به قامیش،^۵ به هه مان شیوه و له خیلافه تی عومه ردا له ریگه ی نیوان مه ککه و مه دینه دا چه نندین جیگای هه سانه وه دروستکرا که ئاوو سیبه ری تیادا دا بین بوو بۆ حاجیان.^۶ ته مانه و عومه ر (رهزای خوی لیبت) خانویه کی ته رخان کردبوو وه کو کوگا بۆ کو کردنه وهی ئاردو خورما و میوژ و شتی تر بۆ کاتی پیویست.^۷

(۱) ابن عبدالحکم: فتوح مصر ۱۶۳- ۱۶۶ وابن شبة: تاریخ المدينة ۲: ۷۴۵، وابن زنجویه: الاموال ۲: ۵۵۵، والطبري: تاریخ ۲: ۵۰۹، هه موو ته م ریوایه تانه ش - که لاوازن - یه کده گرن بۆ جه ختکردنه سهر راستی میژوویی زیندوو کردنه وهی ته م ریژه وه ئاوی یه له نیوان نیلو ده ریای سووردا.

(۲) البلاذري: أنساب الاشراف ۳۵۰ عن الكلبي وجماعة من اهل العلم.

(۳) الازرقی: أخبار مكة ۲: ۱۶۷ والسند مرسل، والبلاذري: أنساب الاشراف ۶۵ عن هشام الكلبي.

(۴) البخاري تعليقاً (فتح الباري ۵: ۷۶)، وعبدالرزاق: المصنف ۵: ۱۴۸، والازرقی: أخبار مكة ۲: ۱۶۵، والبيهقي: السنن الكبرى ۶: ۳۴ والاثر ضعيف. وانظر ابن القيم: الطرق الحكمية ۱۰۲، ۱۰۳.

(۵) أبو هلال العسكري: الاوائل ۱۲۰.

(۶) ابن سعد: الطبقات الكبرى ۳: ۲۸۳، ۳۰۶ عن الواقدي.

(۷) ابن سعد: الطبقات ۳: ۲۸۳ بدون استناد.

٤ - پروژەى ئازادکردنى گۆيلە :

کیشهی کۆیاییهتی هەر له سهههتاوه رووبه‌پرووی ئیسلام بوویهوه، بینگومان ئه‌وه‌ش وه‌کو سیستمیکی جیهانی له توانای ئیسلامدا نه‌بوو یه‌کسه‌ر پوچه‌لی بکاته‌وه، هیچ ریکخوا‌ییکی جیهانیش نی یه‌ دان بنی به‌ ئازادکردنی گشتی کۆیله‌کاندا، ئینجا ته‌گه‌ر بیته‌ ده‌وله‌تی ئیسلامیی له‌ یه‌ کلاوه‌ کۆیاییه‌تی پوچه‌ل کردبا، ته‌وا نه‌یده‌توانی دیله‌کانی خۆی ئازاد بکات کاتی‌ک به‌ ده‌ستی ده‌وله‌تیکی تر بکه‌وتبایه‌، له‌ ریکه‌ی ئالو‌گۆرکردنیان له‌ گه‌ل ته‌و دیلانه‌ی موسلمان‌ن، به‌لام ته‌مانه‌ ریکگیر نه‌بوون له‌ پێش ده‌وله‌تی ئیسلامی که‌ به‌رنامه‌یه‌ک دا‌ڕێژیت بۆ ئازادکردنی کۆیله‌ له‌ناو کۆمه‌لگای ئیسلامی له‌ ریکه‌ی که‌فاره‌ت و موکاته‌به‌و هاندانی ئازادکردنی کۆیله‌کان له‌به‌ر ره‌زامه‌ندی خوای گه‌وره‌و رۆژی دوا‌ی.

ژماره‌ی ئەو کۆیلانەش موکاتەبەیان دەکرد لەسەر دەمی عومەردا لە زیادبووندا بوون، چونکە ئەوان یارمەتی دەدران لەبەر خواى گەورە، ھەروەھا دەوڵەتیش یارمەتیدەدان لە دەستکەوت و موچەکان بۆ ئەوێ پارەى خۆیانیان ھەبێت و قازانجی لێبکەن و خۆیان نازاد کەن لە کۆیالیەتی. ھەروەھا خاوەنەکانیان ناچار کرابوون نازادیان بکەن ھەراکاتیەک ئەو برە پارەى لە موکاتەبە کە بەلێنیان داوە ببەن، ئەو برە پارەیش دەگۆرا بە پى کارامەى کۆیلە کە، جارى وا بوو دەگەشتە چل ھەزار درھەم.

کاتیکیش داهاته کانی (بیت المال) زۆر بوویه وه له سهردهمی خیلافهتی عومهردا (رهزای خوی لیبیت)، له وهسیه تنامه کهیدا نووسیوی که هه موو کۆیله موسلمانان نازاد بکرتن، به لام سهراوه کان باسی شه وه ناکه که شه وهسیه تنامه جبهه جیکرایت له سهردهمی خیلافهتی راشیده دا، له وانه شه بارودۆخی بشیوی که به دوی خیلافهتی عومهردا رویدا ریگر بویت له جبهه جیکردنی شه واسپاردهیه.¹ شه دهستی شخه ری یه عومه رانه ییش کۆنترین هه ولدانه له میژوی مرو فایه تیدا بو نازاد کردنی کۆیله به شیویه کی گشتیی له چوارچیویه ده ولته تیکی زه یزدا.

(١) عبد الرزاق: المصنف ٨: ٣٨١، ٣٨٢، ٩: ١٦٧، ١٦٨، وابن سعد: الطبقات ٣: ٣٥٩ والخبر صحيح الاسناد.

۵- دراو:

ده گپنه وه که عومهری کوری خه تاب (رهزای خوی لیبت) تهو درهه مه زیوی یانه یی که له بازاره جوراوجوره کان ده ستاو ده ستیان پیده کریت کیشه کانیاں جیاوازن، هه ندیکیاں جورا به غلی یه ههشت دانه قه^۱ و هه ندیکیاں ته بهری یه و چوار دانه قه، مه غریبیش هه یه سی دانه قه، به لام جورا یه مه نی یه که دانه قه، تیبینیشی کرد که تهوانه ی زیاتر ده ستاو ده ستیان پیده کریت دوو جورن، ته بهری و به غلی یه، جا هه ردوکیانی کوکرده وه یی دوانزه دانه قن، نیوه ی وهرگرت کردیه شهش دانه ق، درهه می نیسلامی کرد به شهش دانه ق، ههروه ها ده شگپنه وه که ویستوویه تی درهه مه کان له پیستی وشر دروست بکات، به لام دواتر وازیهینا لهو بیرۆکه یه .

ئینجا ده ولته تی نیسلامی له سه رده می خیل افه تی راشیده دا دیناری بیژهنه تی و درهه می ساسانی به کارده هینا، دیناری بیژهنه تی کیشی یه که مسقال تالتون، یان ههشت دانه ق، یان بیست قیرات بوو،^۲ جیگریشه که هه ندی سکهی نیسلامی لیدراوه له ولاتی فارس له ده وروبه ری سالی بیستی کوچی و سی و نۆی کوچی، هه ندی وشه ی عه ره بی و فارسی هاوبه شی له سه ره، هه ندیکیشی له مۆزه خانه ی عیراقی یه.^۳

ئینجا عومهر (رهزای خوی لیبت) چاودیری دراوه کانی ده کرد، بۆیه فروشتنی دراوی ساخته ی قه دهغه کردبوو له گه ل دراوی چاکدا که له کیشه که ی خوی که متر بیت، به لام وای به باشده زانی که گر بدرین تاکو مسه که ی یان ئاسنه که ی ده روات و زیوه که ی ته نه ها ده می بیته وه و ته جا به کیشی خوی بفروشریت،^۴ ته مهش له بهر مه ترسی روودانی ته له که و فریودانی خه لکی .

(۱) دانه ق کۆده کریتته وه له زمانی عه ره بی به (دوانق) و (دوانیق) شهش یه کیک ی درهه می فارسییه (وه رگپ).

(۲) عبدالقدیم زلوم: الاموال في دولة الخلافة ۲۰۲.

(۳) نووسهر باسی پیتش رووخانی به غدا ده کات له نیسانی ۲۰۰۳، ته گه رنا مۆزه خانه ی عیراقی زۆریه تالان کرا له پاش رووخان (وه رگپ).

(۴) وداد علي الفزاز: الدراهم المضروبة على الطراز الساساني للخلفاء الراشدين في المتحف العراقي ۱۳، ۱۵.

قهرزی باش :

قهرزی باش که هیچ سوودیکی به دواوه نه بیئت، باو بوو به نیازی پاداشتی دواروژ، مهرجیشی نه وه بوو که هیچ سوودیک رانه کیشتی بۆ خاوهن پاره که، به لام نه گهر قهرزداره که دره می لهوانه ی خوی باشت بۆ گپراهیه وه خاوهن ماله که ده توانیت وهریگریت،^۱ جاری واش بوو قهرزداره که قهرزه که ی پینه ده درایه وه، له م حالته داوا له خاوهن قهرز نه ده کرا واز له مافی خوی بهیئی، به لکو له مالی قهرزداره که بوی وهرده گپراهیه وه^۲ نه گهر که سیکیش خودی ماله که ی خوی لای قهرزداریکه وه به دی بکردبا خوی و بهرتر بوو بهو ماله وهریگریتته وه له نهو دوی خاوهن قهرزه کان.^۳ جاری واش بوو قهرزدهر وازی له هه ندی پاره ی خوی ده هیئا لای قهرزداره که.^۴ ئینجا (بیت المال) له مه دینه و شاره کانی تر هه ندی قهرزی ده دایه خه لیفه و فه رمانپه واکان.

توانای کرینی دراوه کان :

ده کری نهو توانایه دیاری بکهین نه گهر بپروانینه نهو بره پاره ی که خیزانیک له ماوه ی سالتیکدا خهرجی ده کرد، ههروه ها له ریگه ی تیروانین له نرخ ی شتومه که جیا جیاکاندا، واشده رده که ویت که خیزانیکی گه وره له سه رده می خیل افه تی نه بو به کردا پیویستی به دوو هه زار و پینج سه د دره م بوو له سالتیکدا، به به لگه ی نهو ده ی که سه رانی هاوه لان مووچه ی نه بو به کریان دیاری کرد به دوو هه زار دره م، نهویش وتی: زیادی بکهن بۆم، چونکه توانای بازرگانیم نه ماوه و منالم هه یه، نهوانیش پینج سه دیان بۆ زیاد کرد، ههروه ها مه ریکیان بۆ ته رخان کرد هه موو روژیک بیدات به موسلمانان، نهویش وتی: گه ردنم نازاد بکهن له وه ی سه روپی که ی بده م به مناله کانم، ئیت نهوانیش رازی بوون.^۵

ههروه ها تیروانین له مووچه ی سالانه ناستی بژیوی و توانای کرینی دراو روونده کاته وه، چونکه نهو مووچانه ژیانیکه ی سه ره رانه ی بۆ خاوه نه که ی دهسته بهر ده کرد، به لکو واده رده که ویت له پیویستی که سه کان زیاتریش بوو.

(۱) البخاری: الصحيح ۳: ۸۶.

(۲) البخاری: الصحيح ۳: ۸۶-۸۷.

(۳) البخاری: الصحيح ۳: ۸۷.

(۴) البخاری: الصحيح ۳: ۹۰.

(۵) ابن سعد: الطبقات ۳: ۱۸۵، وأحمد بن حنبل: فضائل الصحابة ۱: ۱۶۲ باسناد حسن.

سه بارهت به نرخى شتومه که جیا جیا کان به م شیوهی خواره وه بوو:

- کراسیك (چوار درهه م).^۱

- عه بایه کی ناوریشم به ده زووی ئالتوون دورابوو - له دهستکه وته کانی جه له ولا له خیل افه تی عومه ردا - (۳۰۰ درهه م).^۲

- خوینبای ئافره تیك (۶۰۰ درهه م) دوو هه زاری تریشی ده خریتته سه ر ته گهر له هه رده م و له کاتی تهواف بکوژریت، له بهر گه وهی تاوان کردن له هه رده مه دا.^۳

- خوینبای مندالیک له سکی دایکید (۵۰۰ درهه م، که ده کاته بهرانبهر کۆیله یه ک پیاوییت یان ژن، یان ئه سپیک، یان سه دو بیست مه).^۴

- نرخى وشتريك (۴۰۰ درهه م).^۵

چاودیرى داراى:

ئه بویه کر (رهزای خوای لیبیّت) زۆر دیندار و وریا بوو له هه لئسوکه وتی له گه لّ دارای گشتیدا، له کاتی سه ره مه رگیشیدا بانگی عائیشه ی کچی کردو دوا وه سیه تنامه ی خۆی پى راگه یاند: "سویند به خوای گه وه به په رۆش بووم دهستکه وتی موسلمانان پاشه کهوت بکه م، به لّام هه ندی گوشت و ماستم لیان خواردبوو، جا پروانه چهند بووه عومه ر ئاگادار بکه ره وه".

ئه نه سه ی کورى مالیک فه رموی: ئه بویه کر (رهزای خوای لیبیّت) نه دینارو نه درهه می نه بوو، ته نیا خزمه تکاریک و وشتريك نه بیّت، له پاش مردن و ناشتنی عائیشه ناردنی بۆ عومه ر (رهزای خوای لیبیّت) ته ویش فه رموی: "به راستی ئه بویه کر خه لیغه ی پاشی خۆی ته واو ماندوو کردوه".^۶

(۱) ابن عساکر: تاریخ دمشق ۱۲: ۳۷۵ - مخطوطة الظاهرية - نقلًا عن كتاب الزهد للإمام أحمد، وابن كثير: البداية والنهاية ۴: ۸.

(۲) ابن أبي شيبة: المصنف ۱۲: ۵۷۹.

(۳) ابن قدامة: المغنى ۷: ۷۷۳.

(۴) ابن حجر: الاصابة ۴: ۷۰۸ وقال اسناده صحيح.

(۵) به سه ره باتى خولامه کانی حاتیب.

(۶) أحمد: الزهد ۱۳۸، وابن أبي شيبة: المصنف ۴: ۴۶۶، و: ۴۵۹، وأبو عبيد: الاموال ۲۸۰-۲۸۱، وابن زنجويه: الاموال ۲: ۵۹۸-۵۹۹، والطبراني: المعجم الكبير ۶: ۱، والبيهقي: السنن الكبرى ۶: ۳۵۳ والاثر صحيح.

ټینجا عومهر (رهزای خوی لیبت) پاریزگاری زوری ده کرد له مامه له کردنی له گه ل دارای گشتیدا (بیت المال) جگه له و موچه ییش که هاوه لآن بویان دیاریکړدبوو هیچی تری بو خوی نه ده برد، پوښاکي چاکي رازاوه به ناوړیښمی ده دایه هاوه لآن بی نه ودهی شتیک له وانه بیات.^۱

وشتريک له دارای گشتی جاريکیان توش بو، ټیتر عومهر (رهزای خوی لیبت) سهری بری و هندیکی دابه شکرده سهر دایکانی موسلمانانداو خواردنیکی لیډروستکرد بو یارو یاوهران، نه مجا عه باس (رهزای خوی لیبت) پيشنیاری کرد هه موو روژیک کاریکي واکت بو نه ودهی کوښنه وه لای و گفتوگو بکه پیکه وه، عومهر فهرمووی: جاريکی تر کاری وا ناکه م، دوو هاوه لی پيش خوم کاریکیان کردو ريگایه کیان گرته بهر، نه گهر به پیچه وانهی نه وان کار بکه م ريگایه کی ترم پیده گريت جياواز له ريگاکه ی نه وان".^۲

دیدي عومهر بو پاره له م نرایه پیدا دهرده که ویت: "خوايه گیان هیچمان پیناکريت نه وه نه بیت دلخوش بین به ودهی که بوت رازاندینه ته وه، جا په ورو دگارم کوښه کم بکه بو نه ودهی له پیناوتدا خرجی بکه م، په نایشت پیده گرم له خرابی یه کانی".^۳

هه وروها ههستی ناسک بو، بهرانبهر به مالی گشتی و تایبه تیش ههستی به لیپرسراویتی مه زن بو، دهیغه رموو: "نه گهر وشتريک له روخی فورات ونیبت، ده ترسم خوی گه ورو لیپ پرسیتته وه دهربارهی".^۴

ټینجا پرسپاریښی ده کرد له زانایانی هاوه لآن دهربارهی سیاسه تی خوی، جاريکیان پرسپاری کرد له حوزه یغه ی کوری یه مان (رهزای خوی لیبت) و فهرمووی: داوات لیډه که م به گه ورو هی خواو مافی فهرمانپه وایم له سهرت، چو من ده بیښی؟ حوزه یغه وتی: نه ی نه میری پرواداران، نه گهر مالی خوات کوکرده وه دابه شت کرد له پیناو خوادا، نه و چاکي، نه گهرنا نه خیر.^۵

(۱) ابن زنجويه: الاموال ۲: ۵۵۸ باسناد حسن.

(۲) ابن سعد: الطبقات الکبری ۳: ۲۸۸-۲۸۹، وابن حجر: المطالب ۴: ۴۰ نقلاً عن مسند مسدد، والاثر صحيح.

(۳) اسناده صحيح.

(۴) ابن حجر: المطالب العالیة ۴: ۴۱، عن مسدد، وابن سعد: الطبقات الکبری ۳: ۳۰۵، وابن أبی شیبة: المصنف ۷: ۹۹، والطبري: تاريخ ۲: ۵۶۶ والاثر حسن لغیره.

(۵) ابن زنجويه: الاموال ۲: ۶۰۲، وابن شبة: تاريخ المدينة ۲: ۷۷۷، ويعقوب بن سفيان: المعرفة والتاريخ ۲: ۷۶۹ والاثر صحيح.

بۆیه سهیر نی یه که به شیوهیه کی ورد چاودیری دارای گشتیی بکات، ههر له خوی و خیزان و
فهرمانیه واکانی و گه له که ی..

چاودیری عومهر بۆ که سوکاری:

عومهر (رهزای خوی لیبت) له سههر که سوکاری قه دهغه کردبوو که سوو دمه ند بن به بۆنه ی نزیکیان
له ته وه، دوو روداو له م باره وه جیگیر بووه، یه که م له گه ل عاسیمی کوپی، دووهم له گه ل عه بدوللاو
عویه ی دوللای کوپی، سه باره ت به عاسیم، موعه یقیب ده لیت: "عومهر (رهزای خوی لیبت) له گه ل
نیوه رددا ناردی به دوامدا، بینیم له مایکداو داوای عاسیمی کوپی ده کات، پی وتم: ته زانی ته و
چی کردوه؟ چوه بۆ عیراق و له وئ و توویه تی کوپی منه و داوای خه رجی لیکردوون، ته وانیش قاپی
زیو که لویه ل و شمشیریکی رازوه یان پیداه، عاسیم وتی: وام نه کردوه، به لکو چومه لای هه ندی
له خزمه کانمو ته م شتانه یان پیدام، عومهر فهرمووی: ته ی موعه یقیب شته کانی لیوه رگه وه بیخه ره
(بیت المال) هوه.^۱

سه باره ت به عه بدوللاو عویه ی دوللا، جاریکیان ده رچوون له گه ل سوپایه کدا بۆ عیراق، له
گه رانه وه یاندا له به صره له لای ته بوموسای ته شعهری لایاندا، ته ویش هه ندی پاره ی پیدان بۆ ته وه ی
بیدن به باوکیان و کردی به قه رز به سه ریانوه، پێشنیاریشی کرد بۆیان که هه ندی شتومه کی
پێبکرن له عیراق و له مه دینه بیفرۆشن، بۆ ته وه ی قازانجه که ی بخۆن و سه رمایه که ی بدن به عومهر،
کاتیک قازانجیان کردو پاره که یان گه رانه وه عومهر (رهزای خوی لیبت) رازی نه بوو قازانجه که شی
له گه ل نه گه رینه وه، به لام دوی قسه کردنی هاوه لان له مه سه له که دا، کردی به شه ریکی و نیوه ی
قازانجه که شی لیوه رگرتنه وه و پێشی وتن: تایا ته بوموسا ته م قه رزه ی به هه موو سوپاکه داوه؟^۲ به م
شیوه یه ش قۆستنه وه ی ده سه لاتی له لایه ن کوپه کانی یه وه قه دهغه کرد.

دوو هه لویستی تریشی له گه ل عاصیمی کوپیدا هه یه، کاتیک عاصیم مندال بوو دره هه میکی دۆزی
یه وه له ژووریکدا که هه ندی مالی تازه ی تیا دا بوو، عومهر فهرمانی کردبوو بیری ت بۆ (بیت المال)،
جا که دره هه مه که ی بینی به دهستی کوپه که یه وه لی سه ندو ناردی بۆ (بیت المال)،^۳ کاتیک عاصیم

(۱) ابن شبة: تاریخ المدینه ۲: ۷۰۰-۷۰۱، والاثر حسن.

(۲) مالک: الموطأ ۲: ۱۷۳، والدارقطنی: السنن ۳: ۶۳، والبيهقي: السنن الكبرى ۶: ۱۱۰-۱۱۱ والاثر صحيح.

(۳) ابن شبة: تاریخ المدینه ۲: ۷۰۲ والاثر صحيح.

گهوره بوو و ژنی هیښا، عومهر (رهزای خوای لیبت) خهرجی ده کرده سهریدا، جاریک هات و داوای پاره دی کرد، عومهر پی فهرموو: "من هیچ کاتیک وام نه زانیوه ته م پاره بو من رهوایه پیش تهوی بېم به جینشین، به لام دواي تهوه هیچ لهوه قهدهغه تر نابینم، منیش هه ندی پاره م بو دیاریکردوویت له (بیت المال) و ناتوانم زیادی بکه م، به لام یارمه تیت دهدهم به ههشت یه کی ماله که م له عالییه، جا برۆ بیژمیږه، تهجا برۆ بو لای یه کیک له بازرگانه کانی خزمت و هاوبه شی بکه و خهرج بکه سهر خیزانه که تدا^۱.

(۱) ابن سعد: الطبقات ۳: ۲۷۷، وأحمد: الزهد ۱۴۴، وابن زنجويه: الاموال ۲: ۱۶-۵، وابن شبة: تاريخ المدينة ۲: ۹۹ والاثر صحيح.

